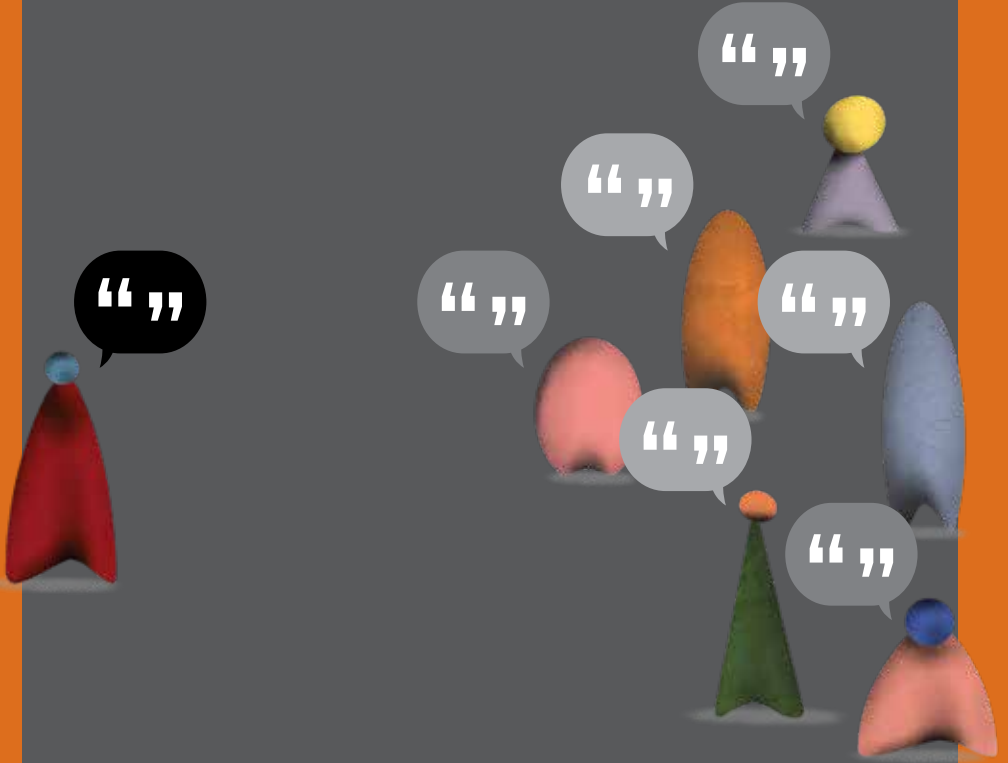

TÜM YÖNLERİYLE NEFRET SÖYLEMİ

kılavuz

HDV
YAYINLARI

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de, gazetesi Agos'un önünde öldürülmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması için; onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dinî, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir.

Vakf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşadığımız davamız', diyalog, barış, empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

TÜM YÖNLERİYLE NEFRET SÖYLEMİ

özgün adı

'Hate Speech' Explained: A Toolkit

ARTICLE 19, 2015

ISBN 978-605-70399-8-9

editör

Altuğ Yılmaz

çevirmen

Bülent Çınar

yayın koordinasyon

Ebru Özdeş, Tütengül Küçüker

danışmanlar

Fethiye Çetin, İdil Engindeniz, Kerem Altıparmak

tasarım

Sera Dink

grafik uygulama

Selin Hamzaoğlu

İstanbul, Haziran 2022

Anarad Hıçutyun Binası, Papa Roncalli Sokak, no: 128

Harbiye, 34373 Şişli, İstanbul

T: 0212 240 33 61

F: 0212 240 33 94

info@hrantdink.org

www.hrantdink.org

Bu kılavuz Avrupa Birliği'nin maddi desteğiyle hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla Hrant Dink Vakfı'nın sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

DİL
DİYALOG
DEMOKRASİ
LABORATUVARI

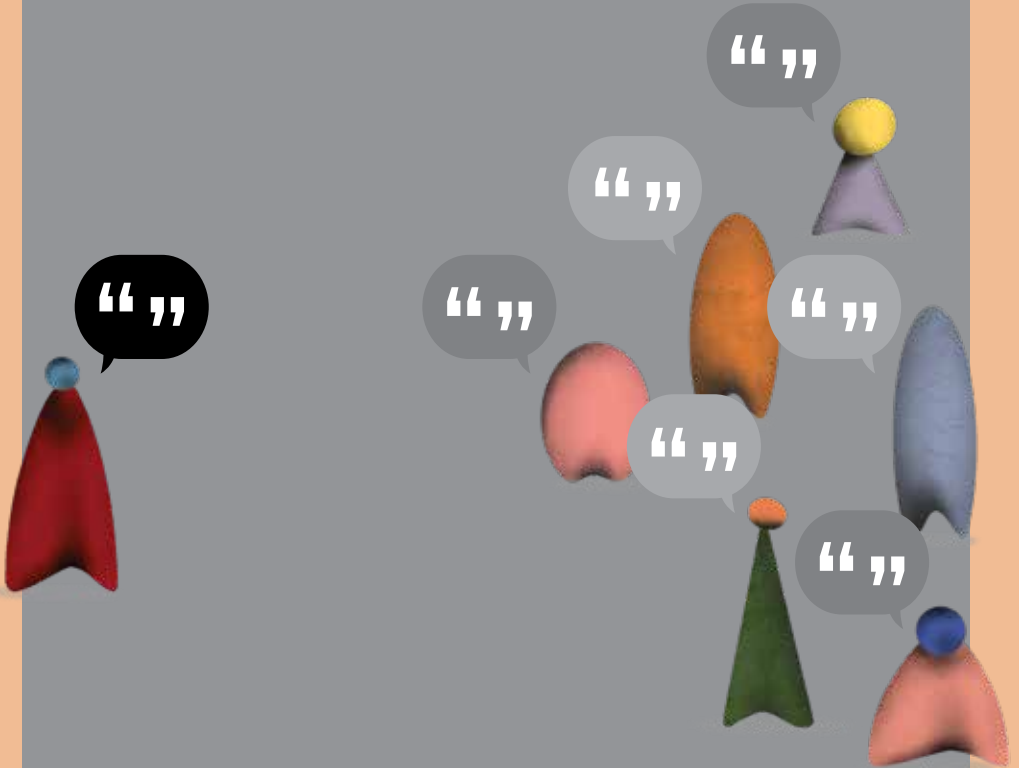

İSTANBUL POLİTİKALAR MERKEZİ
SABİRCİ ENERJİLER KAMPUSU
İSTANBUL POLICY CENTER
AT SABİRCİ ENERJİLER 11

TÜM YÖNLERİYLE NEFRET SÖYLEMİ

kılavuz

HDV
YAYINLARI

KISALTMALAR

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı

AİHHS: Afrika (Banjul) İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi

AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AmİHS: Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi

ARTICLE 19: Adını İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 19. maddesinden alan, dünya çapında ifade ve bilgi özgürlüğünü savunmak ve geliştirmek için çalışan uluslararası bir insan hakları kuruluşu

CEDAW: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi)

CERD: Committee on the Elimination of Racial Discrimination (Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi)

CRPD: Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi)

ECRI: European Commission against Racism and Intolerance (Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu)

IAOKİS: Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme

İHEB: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

İH Komitesi: İnsan Hakları Komitesi

MSHUS: Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

TCK: Türk Ceza Kanunu

UCMS: Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü

ASULİS DİL, DİYALOG, DEMOKRASİ LABORATUVARI

Hrant Dink Vakfı kurulduğu günden itibaren ayrımcılık ve nefret söylemiyle mücadele ederek bir arada yaşam kültürünü geliştirmeyi hedefliyor. Farklı dinî, ulusal, etnik, kültürel kökenler ve cinsel yönelimlerden birçok insanın farklılıklarıyla, bir arada ve eşit bir şekilde yaşaması için çeşitli kapsayıcı ve çoğulcu uygulamalar ve içerikler geliştirmek, vakfın ana faaliyet eksenini oluşturuyor. Ayrımcılığın dilde başlayıp yıkıcı sonuçlar doğurabileceğinin bilinciyle, basındaki nefret söylemini raporluyor, bu konuda farkındalık yaratmaya çalışıyoruz. Çabalarımızı, bu çalışmalar için bir alan yaratmak ve birlikte üretmek için kurduğumuz ASULİS Dil, Diyalog, Demokrasi Laboratuvarı'nın çatısı altında sürdürüyoruz. Adı Ermenice asel (söylemek) ve lısel (dinlemek) fiillerinin birleşiminden oluşan ASULİS, ayrımcılıkla mücadele eden, söylem üzerine çalışmalar üreten ve bu alandaki çalışmaları destekleyen bir sosyal bilimler laboratuvarı. Hrant Dink Vakfı'nın 2009 yılından beri devam eden Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi Projesi'ni bir adım öteye taşıyan ve başlangıç aşamasında kavramsal tartışma, eğitim, medya, hukuk ve siyaset alanlarında çalışmalar yürüten ASULİS, söylem çalışmaları alanında öncü, yenilikçi ve disiplinler arası bir yapı olma iddiasıyla, ayrımcılıkla ve ayrımcı söylemlerle farklı bağlamlarda mücadele ediyor ve insan hakları, demokratikleşme, eşitlik ve çoğulculuğa hizmet eden bir alan kuruyor.

2009'dan bu yana ifade özgürlüğü ile nefret söylemi, suç ile söylem arasındaki ilişki ve nefret söylemiyle mücadele etme yöntemleri üzerine düşünüyor, çalışıyor ve üretiyoruz. Bir arada yaşamı tehdit eden ayrımcı söylemlere ve nefret söylemine karşı çoğulcu ve kapsayıcı, hak odaklı yeni bir dilin üretimine katkıda bulunmak için, ARTICLE 19 adlı basın özgürlüğü kuruluşunun ürettiği bu kılavuzu, Türkçeye ve Türkiye bağlamına, Hrant Dink Vakfı'nın değerleri çerçevesinde uyarladık.

Adını İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ifade özgürlüğünü koruyan 19. maddesinden alan 'ARTICLE 19', bu yayınıyla, ifade özgürlüğü ve eşitlik haklarını korurken, nefret söyleminin belirlenmesi ve nefret söylemiyle nasıl etkili bir şekilde mücadele edilebileceği konusunda yol gösteriyor. Kılavuz, ifade özgürlüğünün korunmasında devletin yükümlülüklerinin yanı sıra medyanın, sivil toplum kuruluşlarının, sanatçıların ve özel sektörün de önemli bir yeri olduğuna dikkat çekiyor. Kapsayıcılık ve çoğulculuğa erişmek için devletlere bazı politika önerileri verilirken sivil toplumun da bu konuda, özellikle savunuculuk, eğitim ve işbirliği gibi, farkındalık yükselten, destekleyici ve birleştirici bir rol oynaması gerektiğini düşünüyoruz. Bu yayının, ifade özgürlüğünün alabildiğince

kullanılması, tüm farklılıkların teşvik edilmesi, barış kültürünün ve diyalogun hâkim olduğu bir toplum için yürütülen çalışmalarda sivil toplum kuruluşlarına yol gösterici olacağına inanıyoruz.

Sunuş 9

I. Bölüm: ‘Nefret söylemi’nin tanımı ve kapsamı

- Düşünce ve ifade özgürlüğü hakkı nedir? 13
- Eşitlik hakkı nedir? 14
- Nefret söylemi nedir? 15
- Nefret söylemi kimi hedef alır? 22
- ‘Nefret söylemi’ terimi neden kullanılmalı? 26
- Bir ‘nefret söylemi’ tipolojisi önerisi 29
  - Nefret Söylemi Piramidi 30
  - Kısıtlanması gereken nefret söylemi 31
  - Kısıtlanması gerekebilecek nefret söylemi 32
  - Hukuka aykırı olmayan nefret söylemi 32
- Nefret söylemi ve nefret suçu aynı şeyler midir? 35
- Hangi ifadeler doğrudan yasaklanması gereken nefret söylemi olarak değerlendirilmez? 38
  - Aşırı saldırgan ifadeler 38
  - Dinî değerleri aşağılama veya dinlere hakaret 39
  - Tarihî olayların inkârı 43
  - Terör eylemlerine ve şiddet içeren aşırılığa teşvik 48
  - Devletin ve kamu görevlilerinin korunması 52
  - Hakaret 53

II. Bölüm: Nefret söylemiyle mücadele

- 1) İfade özgürlüğünün ve eşitlik haklarının kullanılmasını mümkün kılan bir ortam yaratılması 59
  - a) İfade özgürlüğü hakkının kullanılmasını mümkün kılan bir ortam 59
  - b) Eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakkının tam olarak korunmasını sağlamak 62

2) Devletler tarafından hayata geçirilebilecek pozitif politika tedbirleri	65
• Tahammüslüzlüğün varlığını kabul edip buna karşı ses çıkarmak	65
• Eşitlik eğitimi	66
• Medyada çoğulculuk ve eşitlik için kamu politikası	67
• Toplumsal eğitim ve bilgilendirme kampanyaları	68
• Dönüştürücü adalet	69
3) Diğer paydaşların gönüllü girişimleri	69
• Sivil toplum girişimleri	70
• Nüfuzlu aktörlerin ve kurumsal ittifakları	70
• Bağımsız ve çoğulcu medya	71
• Dijital platformlar	72
• Gruplar arası diyalog	73

BU KILAVUZUN AMACI NEDİR?

Bu yayın, bir yandan ifade özgürlüğü ve eşitlik haklarını korurken, diğer yandan nefret söyleminin tespit edilmesi ve nefret söylemine etkili bir şekilde karşılık verilmesine dönük bir rehber niteliği taşıyor. Nefret söyleminin tespit edilmesi ve sunduğu zorluklara insan hakları çerçevesi içinde cevap verilmesi konusundaki, giderek yoğunlaşan talepleri de karşılamayı hedefliyor.

Bu amaçla, iki kilit soruya eğiliyor:

1. Kısıtlanabilecek nefret söylemi nasıl belirlenir ve ifade özgürlüğünün korunması altındaki ifadelerden nasıl ayırt edilir?
2. Devletler ve diğer aktörler, nefret söylemine karşı koymak için ne gibi pozitif politika tedbirleri alabilir?

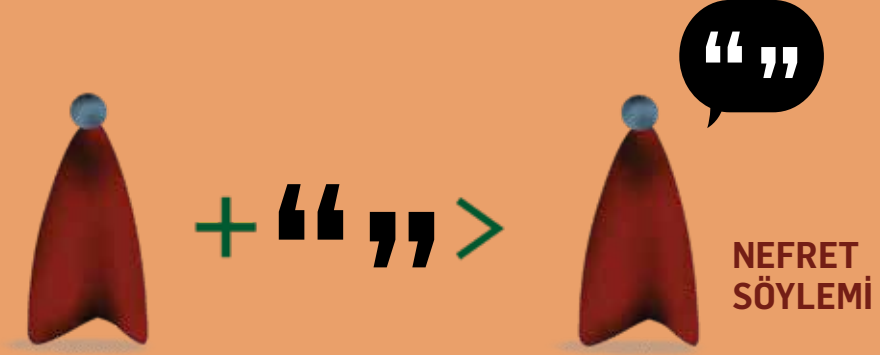
Bu kılavuz, herkes için tüm insan haklarının geçerli olduğu, hoşgörülü, çoğulcu ve çeşitlilik barındıran bir demokratik toplumun geliştirilebilmesi için, ifade özgürlüğü ve eşitlik haklarını desteklemeye yönelik, bu konuya odaklanmış, eşgüdümlü faaliyetlerin elzem olduğu ilkesi esas alınarak hazırlanmıştır. Hrant Dink Vakfı'nın nefret söylemi konusunda 2009 yılından beri sürdürdüğü çalışmalar doğrultusunda, Türkiye bağlamına uyarlanarak Türkçeye aktarılan kılavuzda ilk olarak, 'nefret söylemi' tek bir tanımı olmayan, geniş bir kavram olarak ele alınıyor ve devletlerin uluslararası insan hakları hukuku kapsamındaki yükümlülükleri ışığında, farklı nefret söylemi biçimlerinin ağırlıklarına göre belirlenmesi ve ayırt edilmesine yönelik bir tipoloji sunuluyor. Ardından, devletlerin ve devlet dışı aktörlerin, bir yandan ifade özgürlüğü ve eşitliğe fırsat veren ve nefret söyleminin altında yatan nedenlere odaklanan bir ortam yaratırken, diğer yandan da nefret söylemine karşı koyma olanaklarını en üst düzeye çıkarmak için geliştirebilecekleri politikalara dair öneriler getiriliyor.

Hrant Dink Vakfı, nefret söylemine verilen yanıtların uluslararası insan hakları hukukuna uygun olmasına büyük önem vermektedir. Saldırgan bakış açılarını sansürleyen yasaklar, nefret söylemine yol açan önyargı ve kalıpyargı türlerinin altında yatan toplumsal kökleri ele almada başarısız olduklarından, genellikle, eşitliği teşvik etme amacına ters düşerler. Çoğu durumda eşitlik, sansürden ziyade, anlayışı ve tahammülü yükselten pozitif önlemlerle daha güçlü ve verimli bir şekilde desteklenebilir.

I. BÖLÜM

'NEFRET SÖYLEMİ'NİN TANIMI VE KAPSAMI

Nefret söyleminin ne olduğunu anlamak için, öncelikle karşılıklı olarak birbirini güçlendiren ifade özgürlüğü ve eşitlik haklarının önemini anlamamız gerekir.

DÜŞÜNCE VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ HAKKI NEDİR?

Düşünce ve ifade özgürlüğü, İnsan Hakları Evrensel Beyanname-si'nin¹ 19. maddesiyle korunan, temel bir insan hakkıdır. Bu hak, belli başlı tüm uluslararası ve bölgesel insan hakları anlaşmaları kapsamında, bağlayıcı bir hukuk kuralı hâline gelmiştir.²

Uluslararası insan hakları hukuku uyarınca, devletler, ülke sınırlarına bakılmaksızın tüm insanların, tercih ettikleri her ortamda, her türlü bilgiyi veya fikri arama, alma ve yayma özgürlüğünü güvence altına almakla yükümlüdür.

İfade özgürlüğü hakkının kapsamı geniştir. Örneğin, başkalarının ağır hakaret içerdiğini düşündüğü görüş ve fikirlerin ifade edilmesini de kapsar; hatta, bunlar arasında ayrımcı ifadeler de olabilir.³

Sıklıkla, tüm insan haklarının evrensel, bölünemez, birbiriyle ilişkili, birbirine bağımlı olduğu ve birbirini güçlendirdiği dile getirilir. Uluslararası hukukun, temel bir hak olarak ifade özgürlüğüne özel bir önem vermesinin iki nedeni vardır:

- Kişiler düzeyinde, ifade özgürlüğü, bireylerin gelişimi, onuru ve kişisel tatmini açısından kilit önem taşır. İnsanlar, diğerleri ile özgürce fikir ve bilgi alışverişi yaparak çevrelerini ve dünyanın genelini anlayabilirler. İnsanlar, akıllarından geçeni söyleyebildiklerinde kendilerini daha fazla güvende ve daha saygın hissederler.

1 İnsan Hakları Evrensel Beyanname-si'nin, ülkeler açısından katı bir biçimde bağlayıcılığı olmamakla birlikte, kabul edilmesinden bu yana hükümlerinin çoğunun uluslararası teamül hukukunun parçası olarak hukuki geçerlilik kazandığı kabul edilir. Bkz. Filartiga Penal - İrala, 630 D. 2d 876 (1980) (ABD Temyiz Mahkemesi 2. Dairesi).

2 Bkz. Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHUS), md. 19; Afrika (Banjul) İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi (AİHHS), md. 9; md. 13; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), md. 10.

3 İnsan Hakları Komitesi (İH Komitesi), Genel Yorum no. 34, CCPR/C/GC/34, 12 Eylül 2011, 11. fıkra.

- Devletler düzeyinde, iyi yönetim, iktisadi ve toplumsal ilerleme için ifade özgürlüğü gerekir. İfade özgürlüğü, diğer insan haklarının korunması ve desteklenmesi de dâhil olmak üzere, insanların özgürce tartışmasına ve endişelerini hükümete iletmesine olanak tanıyarak, hesap verebilirliği sağlar.

Bununla beraber, ifade özgürlüğü hakkı mutlak bir hak değildir; belirli istisnai durumlarda, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında bu konuda kısıtlamalara gidilebilir.

EŞİTLİK HAKKI NEDİR?

Uluslararası insan hakları hukuku, tüm insanların ayrımcılığa uğramama ve eşitlik hakkını güvence altına alır.⁴ Devletler, bireylerin insan haklarından eşit şekilde yararlanmasını ve hukuk önünde eşit ölçüde korunmasını güvence altına almakla yükümlüdür.

Ayrımcılığa uğramama ilkesi iç içe geçmiş üç unsurla tanımlanabilir:

1. Siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda ya da kamusal yaşamın diğer herhangi bir alanında, kişinin insan haklarının ve temel özgürlüklerinin kabulünü, diğer insanlarla eşit koşullarda bunlardan yararlanmasını veya bunları kullanmasını engelleme veya zayıflatma amacını taşıyan ya da buna neden olan;
2. kişiyi uluslararası insan hakları hukuku kapsamında kabul edilen koruma altındaki bir özellik temelinde hedef alan;
3. her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama veya tercih.⁵

Nefret söylemine karşı tepkiler de dâhil olmak üzere, ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamaların çoğunun temelinde, ayrımcılık yapmadan, tüm insanların onurunun korunması ilkesi yer alır. Nefret söylemine verilen tepkiler ve bu konudaki kısıtlamalar, çoğunlukla ulusal güvenliğin, kamu düzeninin veya genel ahlakın korunması temelinde gerekçelendirilir. Ancak, bu amaçların bireyleri ayrımcılığa

4 Bkz. İHEB md. 1, MSHUS mdz(1) ve md. 26. Örneğin, bölgesel düzeyde, ifade özgürlüğü, AİHHS md. 2 ve md. 19, AmİHS md. 1(1) ve md. 24, AİHS md. 14 ve AİHS'nin 12. protokolüyle korunmaktadır.

5 Örn. bkz. İH Komitesi, Genel Yorum no. 18, 1989, para. 6.

karşı koruma amacı ile birleştiği yerde, ifade özgürlüğünü sınırlayan tepkiler aşırı genişleyip suistimale açık hâle gelebilir.

NEFRET SÖYLEMİ NEDİR?

Bir kişiyi veya grubu **din, dil, ırk, etnik kimlik, engellilik, yaş, cinsiyet, cinsel yönelim ve benzeri özellikleri** temelinde ayırt ederek **hedef alan, önyargıya dayalı, olumsuz ve saldırgan** sözlü, yazılı veya görsel ifadeler nefret söylemi teşkil eder. Nefret söylemi her zaman doğrudan sonuçlar doğurmasa da, kasıtlı veya kasıtsız olarak hedef aldığı grupların, toplumsal ve siyasal yaşama katılım gibi **temel haklarının ihlal edilmesine yol açar.**

‘Söylem’ kelimesi, ‘söylemek’ fiilinden türetilmiş olması itibariyle sözel olanı çağrışırsa da, yalnızca ‘söylediklerimiz, konuştuklarımız’ anlamına gelmez. Söylem, sadece kişilerin düşüncelerini ifade etmelerine veya olayları tasvir etmelerine yarayan nötr bir araç olarak değil, bunun ötesine geçen bir etki gücü taşır. Anlamı ve kapsamı ancak üretildiği tarihsel ve toplumsal bağlam içinde kavranabilecek olan söylem, insanların belirli bir bilgiyi ya da durumu algılayışlarını ve o konuda konum alışlarını doğrudan etkiler.⁶ Bu kavram, söylediklerimizle birlikte davranışlarımıza, düşüncelerimize ve tutumlarımıza yön veren bir düşünceler bütünü, yani bir ideolojiyi anlatır.

Çoğu insan nefret söylemini gördüğü yerde tespit edebildiğini iddia etse de, bu konuda kullanılan kriterler sıklıkla anlaşılabilir veya çelişkilidir. ‘Nefret söylemi’nin evrensel olarak kabul görmüş ve değişmez bir tanımı da yoktur; tanımı gibi, tespiti ve doğurduğu tepkiler de toplumdan topluma farklılık gösterir. Ancak her toplumda, demokratik düzene ve bireylerin temel haklarına zarar vermesi nedeniyle, nefret söylemi, uluslararası alanda tartışılan ve birçok devlet tarafından tanınan bir sorundur. Yerel ve uluslararası kuruluşlar, nefret söyleminin tespit edilip engellenmesi için çaba göstermektedir.

Uluslararası ve bölgesel insan hakları belgeleri, nefret söyleminin tanımlanması ve sınırlandırılması için birbirinden farklı standartlar uygulamaktadır ve bu farklılıklar, ülkelerin iç mevzuatlarına yansımaktadır. ‘Nefret söylemi’ teriminin ve onunla ilişkili terimlerin kullanım biçimi gibi, bunların düzenlenmesine yönelik talepler de çeşitlilik göstermektedir. Terimin kendisi ve insan hakları

⁶ Teun A. Van Dijk, “Söylem ve İktidar”, *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi* içinde, der. Ayşe Çavdar ve Aylin B. Yıldırım (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yay., 2010), s. 16.

açısından ifade ettiği anlam etrafındaki kafa karışıklığı, büyük ölçüde bu durumun bir sonucudur.

Nefret söylemine ilişkin birçok tanım önerisi, tehlike oluşturan bir ayrımcılığın söz konusu olduğu belirli toplumsal olgulara veya olaylara karşılık vermek üzere formüle edilmiş; bu tanımlar zaman içinde karşılaşılan yeni durumları kapsayacak, dildeki ve eşitlik anlayışındaki değişimlere, ayrımcılığın yol açtığı yeni sorunlara ve teknolojideki gelişmelere yanıt verecek şekilde yeniden düzenlenmiştir.

bir bireye veya gruba yönelik yoğun ve irrasyonel bir aşağılama, düşmanlık ve tikslenme hissi

bir bireye veya gruba yönelik, koruma altındaki bir özellikle tanımlanan her türlü nefret ifadesi

'içerideki' bir görüşü veya düşünceyi, 'dışarıdaki' bir 'izler kitle'ye ileten her türlü ifade (Bu ifade, yazılı, sözsüz, görsel, sanatsal vb. birçok biçim alabilir ve internet, yazılı basın, radyo ve televizyon da dâhil olmak üzere her türlü mecrada yayılabilir.)

- *nefret*: Uluslararası hukuk kapsamında tanınmış, koruma altındaki belirli özellikleri taşıyan bir bireyi ya da gruba, bu özellikleri nedeniyle hedef alan, gerçek ya da kişinin öyle algıladığı, yoğun ve irrasyonel bir aşağılama, düşmanlık ve tikslenme hissi.⁷ 'Nefret', salt önyargıdan ibaret değildir, ayrımcılık da içerir; bir duygu durumunun veya görüşün göstergesidir, dolayısıyla herhangi bir açık edimden farklıdır.

7 Camden İfade Özgürlüğü ve Eşitlik Prensipleri, ARTICLE 19 (2009), Prensip 12.1.

- **söylem:** İÇsel bir görüş veya fikri dışavuran, bir dinleyici/izleyici grubuna ileten fikir veya görüş bildiren her türlü ifade. Yazılı, sözsüz, görsel, sanatsal vb. birçok biçim alabilir ve internet, yazılı basın, radyo veya televizyon da dâhil olmak üzere, her türlü mecradan yayılabilir.

Basitçe söylemek gerekirse, insanlara yönelik her tür ayrımcı nefret ifadesi nefret söylemi teşkil eder ve bir söylemin bu şekilde nitelendirilmesi için belirli bir sonuç doğurması şart değildir. En düşük ortak payda niteliğindeki bu tanım, yasalara uygun ifadeler de dâhil olmak üzere çok geniş bir yelpazeyi içine alır; dolayısıyla, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında meşru şekilde kısıtlanabilen ifadelerin tespitinde kullanılmayacak kadar müphemdir.

Bu iki temel ögenin ötesinde, nefret söyleminin anlamı daha da tartışmalıdır; kimileri, nefret söyleminin oluşması için ayrımcı nefretin tek başına yeterli olmadığı görüşündedir. Neyin nefret söylemi oluşturduğuna ve ne zaman yasaklanabileceğine dair görüşler çok çeşitlidir. Anlaşmazlıkların yoğunlaştığı bazı noktaları şunlardır:

- Nefret söylemine hedef olan bireyin veya grubun tespitinde esas alınan **koruma altındaki özelliği** nelerin oluşturduğu;
- İfadenin **içeriğine** ve **tonuna** ne ölçüde odaklanıldığı;
- **Oluşan zarara** ne ölçüde odaklanıldığı; ifadenin, onur kırıcı veya insanlıktan çıkartıcı nitelikte olmasından ötürü **bizatihi zararlı** mı kabul edildiği, yoksa aşağıda belirtilenler gibi, potansiyel veya fiilen zararlı bir sonuç doğurduğunun mu düşünüldüğü:
  - üçüncü bir kişiyi veya grubu hedefe yönelik açık bir **eyleme**, örneğin şiddet uygulamaya kışkırtma;
  - hedefte, aşağılanmışlık ya da üzüntü gibi bir **duygusal tepkiye** yol açma;
  - nefreti ‘yayarak’ veya ‘kışkırtarak’ **toplumsal tavırları olumsuz yönde etkileme**.
- İfade ile belirtilen zarar arasındaki **nedensellik ilişkisinin** kanıtlanmasının gerekliliği;
- Herhangi bir zararın **muhtemel** veya **yakın** olmasının gerekliliği;
- Konuşmacının zarara yol açma niyeti taşıması ve ifadenin kamusal olarak **yayılması** anlamında, zararı **savunmanın** gerekliliği.

Nefret söyleminin ne anlama geldiğine dair görüşler, en düşük ortak payda tanımı ile yukarıda belirtilen etkenlerin çeşitli bileşimleri arasında herhangi bir yere denk düşebilir. Aynı zamanda, tanımlar çoğunlukla bir veya daha fazla ayrıntı açısından muğlak olduğundan, nefret söyleminin farklı tezahürleriyle tespitinde bir esneklik sunarken, neyin nefret söylemi oluşturduğu konusunda belirsizlik ve anlaşmazlıklar yaratır.

Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi, nefret söylemini tanımlayan ve kabul eden ilk hükümetler arası kuruluşur. **1997 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi** tarafından kabul edilen tavsiye kararında, nefret söylemi şu şekilde tanımlanmıştır: "Nefret Söylemi kavramı; ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, Yahudi düşmanlığını veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan ulusalcılık ve etnik merkezilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifadesini bulan, dinsel hoşgörüsüzlük dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan veya meşrulaştıran her tür ifade biçimini kapsayacak şekilde anlaşılacaktır." Türkiye dâhil 47 üye ülke tarafından kabul edilmiş olan, farklı coğrafyalar ve toplumlar arasındaki ortaklıkları temel alan bu geniş tanımın kapsamı, söylemin mekânsal ve tarihsel bağlamına göre şekillenebilir. Söylemi üretenin konumu, ifadenin kim hakkında olduğu, ne zaman, hangi amaçla kullanıldığı, hangi kitleye ulaştığı gibi unsurlar, söylemin bağlamını oluşturur. Bir ifadenin eşitlikçi ve adil bir bakışı mı, yoksa ayrımcı bir anlayışı mı güçlendirdiğini, ancak bu bağlamı inceleyerek anlayabiliriz.

Hrant Dink Vakfı'nın 2009 yılında başlattığı 'Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi' projesi Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 1997 yılında kabul edilen tavsiye kararında verilen tanım temelinde, uluslararası bilimsel çalışmalardan yararlanılarak ve ülkeye özgü dil ve kültür farklılıklar dikkate alınarak yürütülmektedir. Projede esas alınan nefret söylemi tanımı, etnik, ulusal ve dinî kimliklere yönelik nefret söyleminin tespiti temelinde ilerleyen çalışma için yeterli bir referans oluşturmakla birlikte, cinsiyete dayalı ve cinsel yönelimleri dışlayan ve/veya hedef gösteren söylemler, projenin uygulanabilirlik sınırları gözetilerek ve bu konuda diğerleriyle bire bir aynı metodoloji uygulanamayacağı için, çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır. Tanım, benzer şekilde, yaş, hastalık ya da sakatlık temelli ayrımcılığı ve türcülüğü de kapsamamaktadır. Ancak medya taraması sırasında sıklıkla karşımıza çıkan, bu alanlardaki nefret söylemi örnekleri ayrıca değerlendirilip özel dosyalar hazırlanarak raporlara dâhil edilmiştir. Hrant Dink Vakfı, analiz çalışmasında temel teorik yaklaşım olarak eleştirel söylem analizini benimsemekte; nefret söyleminin ortaya çıkışını zamansal ve mekânsal bağlama

oturtma, siyasi ve sosyoekonomik gelişmelere söylemin nasıl eşlik ettiğini takip etme çabasıyla, gündemi ve güncel olanı bu çalışmaya dâhil etmektedir.⁸

Nefret söylemi konusunda çok çeşitli yaklaşımlar ve dolayısıyla tanım bulunmaktadır. Sadece birkaç kuruluşun ‘nefret söylemi’ tanımı bile, bu çeşitliliği açıkça orta koymak için yeterlidir:

- **YouTube** topluluk kuralları: “İrk veya etnik köken din, bedensel engel, cinsiyet, yaş, gazilik durumu veya cinsel yönelim/ kimlik gibi belirli özelliklerden herhangi birine dayalı olarak bireylere veya gruplara yönelik şiddet veya nefreti teşvik eden içerikler.”
- **Birleşmiş Milletler İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi**: “Temel insan hakları ilkeleri olan insan haysiyeti ve eşitliğini reddeden ve toplumun nazarında bireyleri ve grupları küçük düşürmek için çabalayan ötekine yönelimli bir söylem biçimi.”⁹
- **Güney Afrika Yayın Şikâyetleri Komisyonu**: “Bağlam içinde değerlendirildiğinde, ırk, ulusal veya etnik köken, renk, din, cinsiyet, cinsel yönelim, yaş veya zihinsel ya da bedensel engel temelinde şiddet onaylayan, teşvik eden veya çekici gösteren” veya “ırk, etnik kimlik, cinsiyet veya din temelinde yapılan ve zarar vermeye tahrik teşkil eden savaş propagandası, yakın şiddete tahrik veya nefret savunusu.”¹⁰

Yargıtay 18. Ceza Dairesi, 2016 yılında verdiği bir kararda, nefret suçu ile nefret söylemi arasındaki farkları tanımlayarak, Türk Ceza Hukuku’nda uluslararası hukukla uyumlu bir nefret suçu tanımı bulunmadığını belirtmiştir.¹¹

8 E. İrem Az, Pınar Ensari ve Şeyma Özkan, “Türkiye Yazılı Basınında Nefret Söylemi”, *Medya ve Nefret Söylemi - II: Değişmeyen Sorular, Güncel Tartışmalar* içinde, ed. Altuğ Yılmaz (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yay., 2021).

9 Birleşmiş Milletler İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, ırkçı nefret söylemiyle mücadele hakkındaki 35 sayılı genel tavsiye, 26 Eylül 2013, CERD/C/GC/35, para. 7.

10 Güney Afrika Yayın Şikâyetleri Komisyonu’nun 7 Mart 2003’te yürürlüğe giren tüzüğü.

11 Yargıtay 18. Ceza Dairesi, esas: 2015/26353, karar: 2016/6373, tarih: 30.03.2016

Nefret suçu:

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın tanımına göre nefret suçu, "mağdurun, mülkün ya da işlenen bir suçun hedefinin, gerçek veya hissedilen ırk, ulusal ya da etnik köken, dil, renk, din, cinsiyet, yaş, zihinsel yada fiziksel engellilik, cinsel yönelim veya diğer benzer faktörlere dayalı olarak benzer özellikler taşıyan bir gruba gerçek ya da öyle algılanan bağlı, bağlılığı, aidiyeti, desteği ya da üyeliği nedeniyle seçildiği, kişilere veya mala karşı suçları da kapsayacak şekilde işlenen her türlü suç"tur.

Nefret suçunun oluşması için, failin önyargı saiki ile hareket ederek Ceza Kanunu'nda suç olarak düzenlenen eylemi kişi veya gruba karşı aidiyeti nedeniyle işlenmesi gerekir. (Asuman A. İnceoğlu, "Nefret Suçu Kavramı ve Türk Ceza Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi", *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* içinde, der. Yasemin İnceoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2012, s. 107) Yani nefret suçundan söz edebilmek için öncelikle işlenen fiilin Ceza Kanunu'nda bağımsız bir suç olarak düzenlenmesi gerekir.

TCK'da bu anlamda bir nefret suçu düzenlenmemiştir.

Nefret söylemi:

'Nefret' (Latince *odium*) kelimesi Arapça kökenlidir ve TDK'nın tanımına göre, "bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu ya da tikslenme, tiksinti" anlamına gelmektedir. Günümüzde nefret söyleminin belirlenmesinde, Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu tarafından 1997 yılında kabul edilen R(97) 20 sayılı tavsiye kararındaki tanım esas alınmaktadır. Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen bu kararda, nefret söylemi "ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, antisemitizm veya hoşgörüsüzlükle ifade edilen saldırgan milliyetçilik, ırkçılık, ayrımcılık, azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara düşmanlık da dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her türlü ifade biçimi" olarak tanımlanmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, kararlarında, nefret söylemine ilişkin kesin bir tanım bulunmadığını vurgulayarak, Erbakan N. - Türkiye davasına ilişkin kararda bu konudaki tutumunun, demokratik toplumlarda hoşgörü ve insan onurunun gözetilmesi gereğinden yana ve bu yolda gerekirse nefreti kışkırtan hoşgörüsüzlüğün her türlü ifade biçiminin yasaklanabileceği

yönünde olduğunu ortaya koymuştur (Erbakan N. - Türkiye Davası, başvuru no 59405/00). Handyside V - Birleşik Krallık kararında ise, ifade özgürlüğünün bir toplumun en temel değerlerinden biri olduğu, ifade özgürlüğü kapsamında yalnızca zararsız görülen bilgi ve fikirlerin değil, devleti ya da toplumun herhangi bir kesimini rahatsız edebilecek veya şok edebilecek bilgi ve fikirlerin de bulunduğu ve bunların demokratik toplumun gereklerinden olan çoğulculuk, hoşgörü ve açık görüşlülüğün bir sonucu olduğu belirtilmiştir (Handyside V. - Birleşik Krallık, başvuru no. 5493/72, para. 49). AİHM, Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu'nca kabul edilen 1997 tarihli ve R(97) 20 sayılı tavsiye kararındaki tanımı, Gündüz M. - Türkiye (başvuru no. 35071/97) davasında atıfta bulunarak bir ölçüde kabul ettiğini gösterse de, kendini bu tanımlarla sınırlı kabul etmeyerek, her davada olayları tek tek incelemekte ve geliştikleri bağlam ve çerçevede değerlendirmektedir.

Ayrımcılık:

Ayrımcılık, ırk, etnik köken, cinsiyet, din gibi birtakım sebeplere dayanarak, kişilere karşı uygun olmayan, farklı davranışlarda bulunulmasıdır. İşyerinde ya da malların veya hizmetlerin alımında yapılan ayrımcılık cezalandırılmaktadır. (Asuman Aytekin, *agy*, s. 107) Fiili suç hâline getiren, kişilere karşı aidiyetleri nedeniyle takınılan önyargılı tutumdur. Önyargı ise, başka şahıs veya gruplara karşı hoşgörüsüz, haksız ve ayrımcı tutumlardır. Burada söz konusu olan, şahıs ve gruplara, aidiyetleri, taşıdıkları özellikler nedeniyle olumsuz davranışta bulunulmasıdır.

T.C. Anayasası'nın 10. maddesinde 'ayrımcılık yasağı', Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 26. maddesinde ise 'hukuken ayrımcılığa karşı korunma' düzenlenmiş, TCK'nın 3. maddesiyle de 'kanunun uygulanmasında ayrımcılık' yasaklanmıştır.

TCK'nın 122. maddesinde, 'ayrımcılık' suçu şu şekilde düzenlenmiştir:

“(1) Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle,

a- Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini,

b- Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını,

c- Bir kişinin işe alınmasını,

d- Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”

NEFRET SÖYLEMİ KİMİ HEDEF ALIR?

Basitçe söylemek gerekirse, nefret söylemi, bireyler veya gruplar hâlinde insanları, kimliklerinden ötürü hedef alır.

Hrant Dink Vakfı, nefret söylemine karşı koruma sağlamanın gerekçelerinin, uluslararası insan hakları hukukunun ayrımcılığa karşı daha genel hükümlerinde yer alan, koruma altındaki tüm özellikleri kapsamaya gerektiği görüşündedir. Bu durum aşikâr gibi görünse de kimi zaman itirazlara hedef olmaktadır.

Evrensel kabul gören bir tanım bulunmamasından ötürü, belirli nefret söylemi türlerine izin veren veya bunların kısıtlanmasını gerektiren yükümlülükler, çok sayıda farklı sözleşmeden alınıp bir araya getirilmiştir.

Hrant Dink Vakfı'nın yürüttüğü 'Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi' çalışmasında, basında nefret dilinin ve hedef alınan grupların sayısının neredeyse her rapor döneminde arttığı gözlemlendi. Hakkında en çok nefret söylemi üretilen ilk gruplar, sıralama dönemin gündemine göre değişse de izleme çalışması yapılan on yıl boyunca Yahudiler, Ermeniler, Hıristiyanlar, Yunanlar ve Rumlar Türkiye'nin değişmeyen 'ötekiler'i olarak listenin başlarındaki yerlerini korudular. Bu gruplara yönelik nefret söyleminin ardındaki nedenin, tarihî gerekçelerle temellendirilmiş ve siyasi gerekçelerle sürdürülen, güçlü bir düşmanlık hissi olduğu söylenebilir. 2014'te Suriye'den kitlesel göçün başlamasının ardından, 2014–2015 döneminde, izleme çalışmasına hedef grup olarak Suriyeliler de eklendi. İzleme çalışmasının neredeyse yarısında verisi olmasına rağmen, on yılın toplam verisinde Suriyeliler hakkında en çok nefret söylemi üretilen gruplar içinde hızlıca yerini aldı ve üçüncü sıraya yerleşti.¹²

12 Yan sayfadaki kelime bulutunda, harflerin büyüklükleri, ilgili grubun nefret söylemine maruz kalma yoğunluğu ile doğru orantılıdır. Türkiye'de on yıl boyunca yerel ve ulusal gazetelerde nefret söylemine hedef olan gruplar arasında ön sırada yer alan gruplar şunlardır: Yahudiler (%17), Ermeniler (%17), Suriyeliler (%14), Yunanlar (%8), Hıristiyanlar (%8), Rumlar (%7), İngilizler (%3), gayrimüslimler (%3), Batılılar (%2), Budistler (%2), Kürtler (%2), Ruslar (%2), Fransızlar (%2), Almanlar (%2), Araplar (%2), Sırpalar (%1), ateistler (%1), Amerikalılar (%1). Kelime bulutunda yer alan diğer grupların on yıl içinde nefret söylemine hedef olma sayısının toplama oranı %1'in altındadır.

Güney Afrikaçılar Karadağlılar Meksikalılar Lehler İzofrenler
İzlandalılar Arjantinliler Levantenler Japonlar Togolular Norveçliler
Çeçenler
Hintliler
Hırvatlar Nişeryatlar Pakraduniler
İsrailitler Malezyalılar
Fransızlar Kırgızlar
masonlar Kemalistler İranlılar
Tacikler Romanlar Brahmanlar
Venezuelalılar Türkistanlılar Deistler
Araplar Azerbaycanlılar
Ugandalılar Doğu Türkistanlılar
Güney Koreliler Kanadalılar
Amerikalılar Sudanlılar
Belçikalılar
Çekler
Bulgarlar
Yemenliler
Evanjelistler Senegaliler
Danimarkalılar
Hollandalılar
Sırpalar Burmalılar
Afrikalılar Nasturiler
Budistler
Misyonerler Yehova Şahitleri
Suduliler
gayrimüslimler
Yemenliler
Yemenliler
Endonezyalılar
Ruslar
Ortaadoğulular
Türbanlılar
Nusayriler
Cibutliler
Pomaklar Asyalılar
Katarlılar Protestanlar Çerkesler Ezidiler
Aleviler Boşnaklar Ukraynalılar Lazlar
Filiistinliler
Slovenler
Tayvanlılar Gürcüler Slavlar Filipinliler
Batılılar
Iraklılar
Müslümanlar
Ulahlar
Makedonlar
Finlandiyalılar
İrlandalılar
Türkler
Koreliler
Hucular
Gineller
Gagavuzlar
Lezgiler mülteciler
Keldaniler Libyalılar
Avustralyalılar
Siyahılar
Kürtler
Kıptiler
Somalililer

SURİYELİLER
İNGİLİZLER
ATEİSTLER
ALMANLAR
AVRUPALILAR
HİRİSTİYANLAR
BATILILAR
YUNANLAR

Ayrımcılığı konu alan sözleşmelerin tamamı, devletlere nefret söylemini yasaklama zorunluluğu getirmez.¹³ Ayrıca, çoğu zaman yasaklama gerektiren sözleşmelerde dahi temkinli davranılarak, açıkça listelenen özelliklerin kapsamı dar tutulur.

Bu durum iki şekilde açıklanabilir:

- Nefret söylemine ilişkin yasaklamalar genellikle, tetikleyicileri arasında nefret söyleminin de bulunduğu düşünülmesi, ayrımcılığa dayalı, büyük veya ısrarlı insan hakları ihlallerine tepki olarak tasarlanır. Bu yasaklar, cevap verdikleri koşulları yansıtır ve ilgili dönemde toplumda görülen önyargılarla sınırlı olabilirler.¹⁴
- Uluslararası belgelerde yer verilen, nefret söylemini yasaklama nedenleri her zaman tartışmalı olmuştur, çünkü birçok devlet, bu gerekçelerin ifade özgürlüğünü bazen gereksiz yere sınırlandırdığı düşüncesiyle, bu konuda geniş yükümlülükler getirmekten kaçınmıştır.

Üst üste binen uluslararası ve bölgesel belgelerin bir araya gelmesiyle oluşan bu parçalı görünüm, koruma altındaki özelliklere ilişkin olanlar da dâhil olmak üzere, iç hukukta nefret söyleminin farklı biçimlerine yönelik, birbirinden farklı yaklaşımlarla sonuçlanmıştır.

Türkiye’de ise, nefret söylemini doğrudan yasaklayan anayasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Türk Ceza Kanunu’nun ‘Halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşışılama’ başlıklı 216. maddesi, nefret söylemiyle mücadele bağlamında kullanılabilir bir nitelik taşımakta,¹⁵ ancak bu madde çoğu kez tersinden yorumlanmakta, dezavantajlı grupların nefret söylemi karşısında korunması için değil, bu grupların aleyhine uygulanması nedeniyle eleştirilmektedir. Örneğin, Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu’nun (ECRI) raporuna göre, 216.

¹³ Örneğin, IAOKİS devletlere ırkçı nefret söylemi türlerini yasaklamaya dair geniş bir yükümlülük verirken, Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi (CEDAW) ve Birleşmiş Milletler Engellilerin Hakları Sözleşmesi (CRPD), benzer yasaklar getirmemektedir.

¹⁴ Örneğin, II. Dünya Savaşı sırasında eşcinsellerin, siyasi muhaliflerin ve engellilerin uğradığı zulüm belgelerle sabitken, MSHUS md. 20(2)’de, cinsel yönelime, engelliliğe veya siyasi görüşe dayalı nefret, şiddet, saldırganlığı ve ayrımcılığı tahrik etmek üzere kullanılabilir bir araç olarak kabul edilmez.

¹⁵ Bu maddeye istinaden, nefret söylemine dair cezai işlem uygulanan bazı olaylar: 2004’te Erzurum’da bir sağlık ocağında çalışan bir doktorun, hastalara “Pis Kürtler! Hepinizi öldürmek gerekir” demesi; 2007’de İzmir’deki Türkçü Toplumcu Budun Derneği’nin yürüttüğü, “Kürt nüfus azaltılsın, Kürtler kısırlaştırılsın” kampanyası; 2008’de Denizli Çivril’de köylülerin, “Kürtler çoğalıyor, biz kovmazsak köyü ele geçirecekler” iddiası. (İnceoğlu, a.g.y., s. 91)

maddede belirtilen temeller arasında etnik köken, renk, dil, milliyet, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet aidiyeti yer almamaktadır.¹⁶ Aynı maddede, suçun oluşması için kamu düzenine tehdit teşkil edecek nitelikte açık bir tehlike ortaya koyması gerekliliğinin ortadan kalkması gerektiği savunulmaktadır.

Hrant Dink Vakfı, **nefret söyleminin yasal olarak tanınması için, öncelikle herkesin bu yasadan eşit şekilde faydalanmasını sağlayacak anayasal bir düzene ihtiyaç olduğu** görüşündedir. Aksi takdirde, nefret söylemini yasaklayan bir kanun, risk altındaki dezavantajlı grupları mağdur edebilir, hatta bu grupların haklarının korunmasını destekleyici ifadelerin kısıtlanması ve ifade özgürlüğünün ihlali ile de sonuçlanabilir. Dolayısıyla, aslında birbirinin karşıtı olmayan, aksine bir arada kazanılması gereken **ifade özgürlüğü hakkı ile ayrımcılıktan korunma hakkı** için verilecek hukuki mücadele büyük önem taşır. Nefret söylemiyle mücadelede yasal düzenlemelerin ötesine geçilerek, toplumsal dönüşümü hedefleyen başka araçlar da üretmek gereklidir.¹⁷

Uluslararası insan hakları belgeleri, zaman içinde eşitlik ilkesini, bu terimin daha geniş bir anlamı çerçevesinde destekleyecek şekilde yorumlamış, anlaşmalarda özel olarak sıralanan koruma altındaki özelliklerin yanı sıra açık şekilde sıralanmamış nedenlere de uygulanmaya başlamıştır.¹⁸ Çok sayıda devlet, nefret söylemini yasaklayan ulusal yasalarında koruma altındaki özellikleri tanımaktadır ve bunlar, eşitliği ve ayrımcılık yapmamayı güvence altına alan daha geniş yükümlülükler kapsamında korunan özellikleri yansıtmaktadır.

İfade özgürlüğünü koruma altına alan yeterli önlemlerle, nefret söylemi hükümlerinin mümkün olan en geniş koruma altındaki özellikler yelpazesini içermesi gerektiği düşüncesindeyiz. Bu özellikler ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya etnik köken, mezhep, engellilik, göçmen veya mülteci statüsü, cinsel yönelim ve/veya cinsel kimliği de kapsmalı ancak bunlarla sınırlı olmamalıdır.

---

¹⁶ ECRI Türkiye Raporu (Strazburg, 2016).

¹⁷ *Yeni Bir Söylem Eğitim Kitapçığı* (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yay., 2021). s. 50–51.

¹⁸ MSHUS'nin 2. ve 26. maddeleri, koruma altındaki nedenler listesini kasıtlı olarak açık uçlu bırakmaları itibarıyla, ek özelliklerin geniş bir şekilde okunmasına imkân veriyor. Örn. bkz. Manfred Nowak, *UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* (Strazburg: Kehl, Arlington: N. P. Engel, 2005; düzeltilmiş ikinci basım), s. 628; AİHM, Tyrer - Birleşik Krallık, A 26 (1978).

Koruma altındaki özellikler

Hrant Dink Vakfı, uluslararası insan hakları hukukunun ayrımcılığa karşı daha geniş hükümleri altında yer alan, koruma altındaki tüm özelliklerin ayrımcı nefret nedenleri arasında yer alması gerektiği görüşündedir.

'NEFRET SÖYLEMİ' TERİMİ NEDEN KULLANILMALI?

Belirli ifadelerin nefret söylemi olarak kabul edilmesi uluslararası insan hakları hukukunun temelini oluşturan insanlık onuru ve eşitlik kavramlarının ileri taşınmasında önemli bir rol oynayabilir. Bununla birlikte, her ifadenin kolaylıkla nefret söylemi olarak tanımlanmasından kaçınılmalıdır, çünkü bu terimin kullanımı olumsuz sonuçlar da doğurabilir. Bu durum, özellikle ötekileştirilmiş ve korunmasız grupların ifade özgürlüğü hakkına uygun olmayan kısıtlamaları meşrulaştırmak amacıyla suistimal edilebilir.

kavram olarak 'nefret söylemi'nin kullanılmasının	
olumlu yönleri/etkileri	olumsuz yönleri/sonuçları
Nefret söyleminin varlığının kamusal alanda kabul edilmesi, onu besleyen önyargıların ve hem geçmişte hem de günümüzde yol açtığı zararların yine kamusal olarak reddedilmesi.	Kamu yararına olan meşru tartışmaların önünün kesilmesi, özellikle güçlü mevkilerdeki kişiler tarafından bastırılması.
Nefret söyleminin insan haklarının korunması açısından sonuçlarına dair daha geniş bir tartışmaya alan açılması.	Konuşmacının etkisinin ya da zarar oluşması ihtimalinin yanlış değerlendirilmesi nedeniyle, söylem ile ortaya çıktığı iddia edilen zarar arasındaki bağlantının abartılması ve/veya kişilerin güçlü ve olumlu bir etki yaratan karşıt söylemlere yönelme eğiliminin göz ardı edilmesi.
Nefret söylemine hedef olanlara, dayanışma ve destek zemininde itibarlarının teslim edilmesi ve bu kesimlerin/kişilerin seslerini duyurabilmeleri için güçlendirilmeleri.	Sözlerin sahibinin niyeti, düşünüldüğünden daha önemsiz/ anlamsız (örn. sosyal medyada düşüncesizce yapılmış veya ciddiyetten uzak bir yorum) veya daha nüanslı (örn. hiciv veya sanat yoluyla, zorlu bir konunun tartışılmasını sağlama amaçlı) olabilecekken, zarar vermeyi bilerek savunduklarının varsayılması.
Nefret söylemi üretenlerin ve destekçilerinin karşıt savlara maruz bırakılmaları.	Her türlü nefret söyleminin yasadışı olduğunu ima etme hatasına düşerek, uygunsuz veya etkisiz olabilecek cezai veya diğer yaptırımlar uygulanması çağrısında bulunulması.

Toplumun nefret söylemi konusunda bilinçlendirilmesi, nefret söyleminin etkisine dair farkındalığın yükseltilmesi ve nefret söylemi kullanma eğiliminin zayıflatılması.	Nefret söylemi üretenlerin, özellikle de kendilerini sansür mağduru olarak veya başarısız sansür girişimlerini görüşlerinin teyidi olarak sunabildikleri durumlarda, dinleyici kitlesinin büyümesi.
Toplumdaki ayrımcılığın izlenmesi ve araştırılması ve etkili çözümler için politikacılar ve karar alıcıları bilgilendirme imkânı sunması.	Çevrimiçi ortam da dâhil olmak üzere, söylem üzerindeki denetimin, devlet gözetiminin ve özel gözetimin güçlenmesi ve kurumsal ayrımcılığın üzerine gitmek yerine sansüre aşırı bağımlılığın teşvik edilmesi.

Bu nedenlerle kimileri, söylemin yaygın şiddete yol açma eğilimine daha fazla odaklanan, ‘tehlikeli söylem’¹⁹ veya ‘korku söylemi’²⁰ gibi alternatif, daha dar şekilde tanımlanmış kavramların kullanılmasını savunmaktadır. BM İnsan Hakları Konseyi’nin kararları gibi bağlamlarda ‘nefret söylemi’ teriminin kullanılmasından kaçınılarak, ‘din veya inanç bazında kişilere karşı hoşgörüsüzlük, olumsuz kalıpyargılar ve damgalama ve ayrımcılık, şiddete teşvik ve şiddet’,²¹ ‘ayrımcılığın ve önyargının yayılması’, ‘nefrete teşvik’²² gibi, daha ayrıntılı formülasyonlar geliştirilmektedir.

19 Susan Benesch, “Dangerous Speech: A Proposal to Prevent Group Violence”, *Dangerous Speech Project* (2013), <https://perma.cc/X8DP-M7Q2>

20 Antoine Buyse, “Words of Violence: “‘Fear speech’, or How Violent Conflict Escalation Relates to the Freedom of Expression”, *Human Rights Quarterly* 36 (2014), s. 779–797.

21 Din veya inanç bazında, kişilere karşı hoşgörüsüzlük, olumsuz kalıpyargılar ve damgalama ve ayrımcılık, şiddete teşvik ve şiddet ile mücadeleye dair 16/18 sayılı BM İHK kararı (16/18 sayılı karar), A/HRC/Res/16/18, 24 Mart 2011’de, oylama yapılmaksızın kabul edilmiştir.

22 Rohingya Müslümanları ve Myanmar’daki diğer azınlıkların insan haklarına dair 16/18 sayılı BM İHK kararı, A/HRC/Res/29/21, 3 Temmuz 2015’te, oylama yapılmaksızın kabul edilmiştir.

BİR 'NEFRET SÖYLEMİ' TİPOLOJİSİ ÖNERİSİ

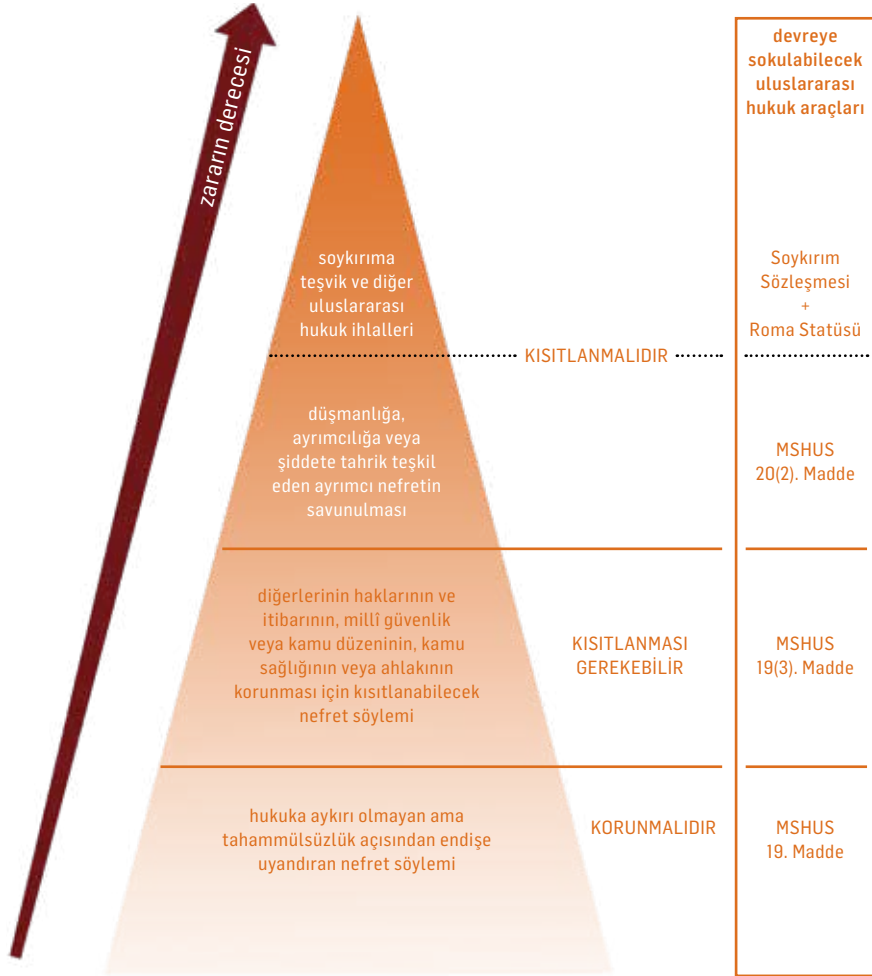
Yukarıda belirtilen nedenlerle, nefret söylemi şemsiyesi altındaki çeşitli kategorilere netlik kazandırmak ve nefret söylemine karşı uygun ve etkili yanıtlar belirlemeyi kolaylaştırmak üzere, nefret söylemini, neden olduğu zararın ağırlığına göre ölçeklendirilen bir tipoloji çerçevesinde üç kategoriye ayırmayı öneriyoruz:²³

1. Kısıtlanması gereken nefret söylemi: Uluslararası ceza hukuku ve Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 20. maddesinin 2. paragrafı, devletlerden, cezai, medeni ve idari hukuk tedbirleri alarak, nefret söyleminin bazı ağır türlerinin yasaklanmasını talep eder;
2. Kısıtlanması gerekebilecek nefret söylemi: Devletler, nefret söyleminin, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 19. maddesinin 3. paragrafında tarif edilen diğer biçimlerini yasaklayabilir;
3. Hukuka aykırı olmayan nefret söylemi: Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 19. maddesinin 2. paragrafı uyarınca, kısıtlamalara karşı korunması gereken, ancak yine de tahammülsüzlük ve ayrımcılık açısından endişeye yol açan ve devletin eleştirel bir karşılık vermesini gerektiren söylem.

---

²³ Bu yaklaşım, düşünce ve ifade özgürlüğü hakkının desteklenmesi ve korunmasına ilişkin BM İfade Özgürlüğü Özel Raportörü'nün Genel Kurul'a sunduğu, A/76/357 sayılı ve 7 Eylül 2012 tarihli yıllık rapora (İfade Özgürlüğü Özel Raportörü'nün 2012 Raporu) dayanmaktadır.

Nefret Söylemi Piramidi

Kısıtlanması gereken nefret söylemi

Uluslararası hukuk kapsamında, devletlerin en şiddetli nefret söylemi türlerini yasaklaması gerekmektedir. Yasaklar, nefret söylemi üreten kişinin yol açmaya niyetli ve tahrik etmeye muktedir olduğu istisnai ve telafisi olmayan hasarları önlemek üzere şekillendirilmiştir.

Söz konusu nefret söylemi türleri ve yasaklar şunlardır:

- Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1948)²⁴ (Soykırım Sözleşmesi) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü (1998)²⁵ ile yasaklanan ‘soykırımı doğrudan ve aleni tahrik’. Uluslararası ceza hukukunun ayrımcılığa dayalı diğer ihlallerinin (örn. savaş suçu olarak mezalim) kısıktırılmasının yasaklanması, Soykırım Sözleşmesi’nde de, Roma Statüsü’nde de zorunlu kılınmaz fakat bu kategori içinde değerlendirilmelidir.
- Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi’nin 20(2). maddesine benzer, ama ayrıca Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi’nin 19(3). maddesinin koşullarını da karşılaması gereken, ayrımcılığa, düşmanlığa, saldırganlığa veya şiddete tahrik teşkil eden her türlü ayrımcı nefret.²⁶
- Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin²⁷ 4. maddesi, devletlerin “bir ırkın veya belli bir renge veya etnik kökene mensup bir grubun üstünlüğü fikirlerine ya da teorilerine dayanan ya da her ne şekilde olursa olsun ırkçı nefreti ve ayrımcılığı haklı çıkarmaya ya da yüceltmeye çalışan tüm propaganda ve tüm örgütleri [kinamasını] ve bu tür ayrımcılık faaliyetleri ile ayrımcılığı teşviki ortadan kaldırmaya yönelik acil ve olumlu önlemler almayı [üstlenmesini] ve bu

²⁴ Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, 9 Aralık 1948, *UN Treaty Series* 78, s. 277, md. 3(c).

²⁵ Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü (en son 2010 yılında değiştirilmiştir), 17 Temmuz 1998, ISBN No. 92-9227-227-6, 6. madde, 25(3)(e). madde. Ayrıca bkz. 1993 Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü (UCMS) 4(c). madde ve 1994 Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü (UCMS) 2(3). madde.

²⁶ MSHUS’nin 20(2). maddesi sadece, spesifik olarak ulusal, ırkçı ve dinî nefretin savunulmasının yasaklanmasını zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte, Hrant Dink Vakfı, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında ayrımcılığa karşı korunan kabul edilmiş diğer tüm özellikler temelinde nefretin savunulmasının yasaklanması gerektiği görüşündedir.

²⁷ IAOKİS, 21 Aralık 1965, *UN Treaty Series*, c. 660, s. 195.

amaçla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan ilkelere ve Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 5. maddesinde açıkça sıralanan haklara saygı [göstermesini]" gerektirir. Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Komite, 2013 yılında, ifade özgürlüğü hakkının korunması bakımından bu hükümlerin kapsamını açıklığa kavuşturan, 'ırkçı nefret söylemiyle mücadele'ye ilişkin 35 Numaralı Genel Tavsiye'yi kabul etmiştir.²⁸ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, üye devletlere, belirli söylem türlerini yasaklama konusunda, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 20(2). maddesine kıyasla çok daha kapsamlı pozitif yükümlülükler getirmektedir.

Kısıtlanması gerekebilecek nefret söylemi

Uluslararası insan hakları hukuku, devletlerin sınırlı ve istisnai koşullar altında, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 19(3). maddesi kapsamındaki üç kısıtlamaya uygun şekilde ifadeyi kısıtlamasına izin vermektedir. Bu kısıtlamaların

1. yasayla getirilmeleri,
2. başkalarının haklarına saygı gösterilmesi gibi meşru bir amaç gütmesi,
3. demokratik bir toplumda elzem olması

gerekir.

Bazı nefret söylemleri grupları değil münferit kişileri hedef alabilir ve korunan bir özellik temelinde (ırk, etnik kimlik, dinî kimlik vb.) başkalarını harekete geçirmeye çalışmaz. Bu tür bir söylem grupları tahrik etmeyi hedeflemediği için Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 20(2). maddesindeki kriterlere uymamaktadır. Bu tür nefret söylemi, şiddet, taciz ve saldırı tehditlerini içerir.

Hukuka aykırı olmayan, korunması gereken nefret söylemi

Bir söylem, kışkırtıcı veya saldırgan / rencide edici olduğu hâlde yukarıda belirtilen durumlardan herhangi birine karşılık gelmeyebilir. Bu söylem, önyargıyla şekillenmiş olabilir ya da önyargı olarak nitelendirilebilir ve tahammülsüzlük konusunda endişelere yol açabilir, ancak ifadeye getirilen kısıtlamalar meşru zeminde, yasalar tarafından belirlenmemiştir.

²⁸ IAOKİS Komitesi, CERD/C/GC/35, 9 Eylül 2013.

Diğer yandan, bu durum devletleri, nefret söyleminin altında yatan önyargılara karşı hukuki ve siyasal tedbirleri kamu kurumları ve görevlilerini de sürece dâhil ederek nefret söylemine karşı bir söylem üretmekten alıkoymaz.

örnek

Twitter’da, az sayıda takipçisi olan 15-16 yaşlarında bir erkek öğrenci, bulunduğu bölgedeki bir kız öğrencinin kayıp ve muhtemelen öldürülmüş olmasını önemsizleştiren, saldırgan ve cinsiyetçi bir şaka da içeren bir tweet atar, ancak bu paylaşımın internette büyük tepki çekmesi üzerine tweet’i siler.

Paylaşım saldırgan ve daha geniş bir sorun olan, toplumdaki kadın düşmanlığını yansıtmaktadır, ancak paylaşımı yapan genç, belirli bir gruba zarar verecek herhangi bir davranışı tahrik etme niyetiyle hareket etmemiştir ve zaten, takipçileri üzerinde böyle bir etkiye sahip değildir. Bu tür bir nefret söylemi, okulundaki öğretmenler gibi, yetkili konumundaki yerel aktörlerin yumuşak müdahalesini meşru kılabilir fakat devletin yaptırımlar veya diğer kısıtlamalar uygulamasını meşru kılmaz.

Dilbilimci ve söylem analisti Teun van Dijk, söylem ile iktidar arasındaki ilişkiyi söz ederken, söylem analizinde sadece eleştirel değil aynı zamanda sosyobilimsel bir yaklaşımı benimsediğini belirtir. Kimin konuştuğuna bağlı olarak ortaya konan durum tanımı ve bu kişinin zihin yapısının çok önemli olduğunu vurgulayan van Dijk’in bahsettiği zihinsel model, söylemin zamanını ve yerini de kapsar. Dolayısıyla kimin ne olarak, nerede, ne zaman ve nasıl bir tarafsızlık ortamında konuştuğu, söylem analizinde büyük önem taşır.²⁹ Hrant Dink Vakfı olarak söylemin sadece metinden ibaret olmadığı, bağlamın da dikkate alınmasının elzem olduğu, söylemin yaratacağı etkinin ve yol açacağı zararların da bu bağlam içinde analiz edilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

ARTICLE 19 söylemin yaratacağı zararı analiz etmeye yardımcı olacak, altı kriterden oluşan bir test geliştirmiştir. ‘Yüksek Çıta’ adlı bu test, Birleşmiş Milletler Rabat Eylem Planı’na da dâhil edilmiştir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin bu testi önerirken vurguladığı gibi, “İki uç nokta var; bir yanda ‘gerçek’ kışkırtma davaları yargılanmazken, diğer yanda barışçıl şekilde eleştiride bulunanlar ‘nefret taciri’ olarak nitelendirilip zulme uğruyor.” Rabat Eylem Planı,

²⁹ *Nefret Söylemi ve Nefret Suçları* (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yay., 2010), s. 11–16.

ifade özgürlüğü, nefreti kışkırtma ve Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 20. maddesinin uygulanmasının üzerindeki kısıtlamaların tanımlanması için çıtanın yüksek tutulmasını önermektedir. Bu değerlendirmede yer alan kriterler şunlardır: (1) sosyal ve politik bağlam, (2) konuşmacı, (3) dinleyiciyi bir hedef gruba karşı kışkırtma niyeti, (4) konuşmanın içeriği ve biçimi, (5) ifadenin kapsam ve büyüklüğü (6) zarar oluşturma ihtimali.³⁰

Rabat Planı, bir ifadenin suç teşkil etmesi için, 'çıta testi'ni oluşturan altı kriterin her birini, şiddet, düşmanlık ve ayrımcılık açısından karşılanması gerektiğini öne sürer. Hrant Dink Vakfı, bu konuda cezai yaptırımların istisnai bir önlem ve en ağır vakalar için son çare olarak düşünülmesi, ayrıca medeni ve idari hukuk kapsamında olması ve alternatif çözümlerin de geliştirilmesi gerektiği görüşündedir.

kaynaklar

- Rabat Eylem Planı: Devletler için, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 20(2). maddesi kapsamındaki, "ayrımcılığa, düşmanlığa veya şiddete tahrik eden ulusal, ırksal veya dinsel nefretin herhangi bir şekilde savunulmasını" yasaklama yükümlülüklerini uygulama konusunda güvenilir bir rehber teşkil eden, önemli bir belge.
- Ayrımcılığa, kine ve nefrete tahrikin yasaklanması: ARTICLE 19 tarafından hazırlanmış, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 20(2). maddesinin yorumu üzerine ayrıntılı açıklamalar içeren, tahrikin yasaklanmasına dair politika belgesi.
- Camden İfade Özgürlüğü ve Eşitlik Prensipleri: İfade özgürlüğüne saygı ile eşitliğin teşvik edilmesi arasındaki ilişki hakkında daha geniş bir oydaşmayı desteklemeye yönelik bir dizi ilke ve tavsiye.

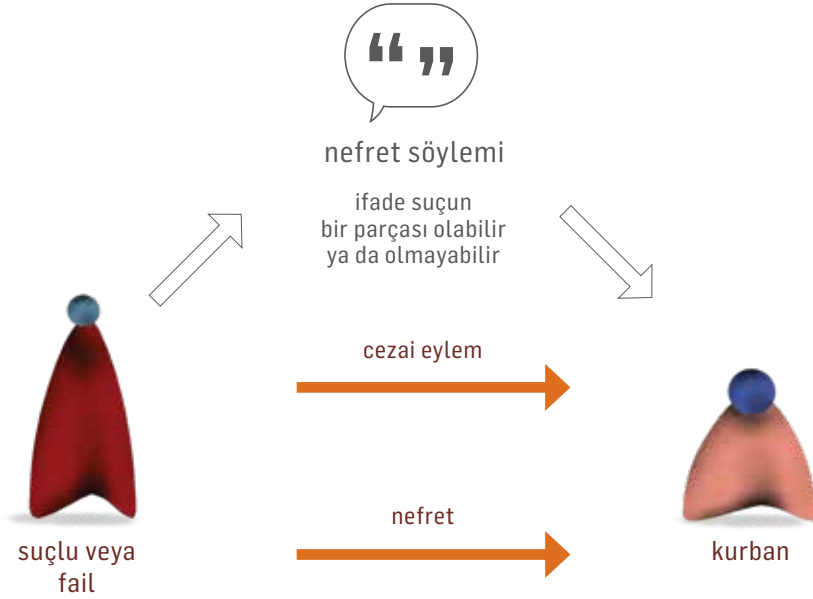
30 "OHCHR and freedom of expression vs incitement to hatred: The Rabat Plan of Action", 2012, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/FreedomOpinion/Articles19-20/Pages/Index.aspx>

NEFRET SÖYLEMİ VE NEFRET SUÇU AYNI ŞEYLER MİDİR?

Sıklıkla yan yana getirilen ve birbirinin yerine kullanılan ‘nefret söylemi’ ve ‘nefret suçları’ kavramlarının birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Her ikisi de tahammülsüzlük ve önyargının belirtisi olsa da, çoğu nefret suçu, ifade özgürlüğünün kullanılmasını içermez.

‘Nefret suçu’ tabirinin yaygın olarak kullanılması, insanların, ‘nefret söylemi’ dâhil olmak üzere, nefretin her türlü tezahürünün ceza gerektiren bir suç olduğuna inanmasına yol açabilmektedir.

Nefret söyleminin her biçimi kaygı uyandırsa da her zaman ceza gerektiren bir suç, dolayısıyla nefret suçu teşkil etmez.

‘Nefret suçu’ tabiri, failin kurbanı tamamen veya kısmen bir önyargı güdüsüyle hedef aldığı bir cezai suçun işlenmesine atıfta bulunur. Pek çok yargı mercii, bir kişinin mağdur edildiği önyargı içeren bağlamı daha geniş bir şekilde tanımlamak için, ceza gerektiren bazı suçları / bazı cezai suçları ‘nefret suçu’ olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma, aynı zamanda ceza yargılaması sisteminde ötekileştirilmiş bireyler arasında güven inşa etmeyi de hedefler ve bu kişilerin maruz kaldıkları suçun her yönüyle tanındığını hissetmelerini sağlar.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın da belirttiği gibi, nefret suçlarında, iç içe geçmiş iki unsur söz konusudur:

- Temel cezai suç (örn. cinayet);
- Suçun önyargı güdüsüyle (örn. bir ırksal azınlığa karşı) işlenmiş, yani failin suçun hedefini kurbanın koruma altındaki özelliği temelinde seçmiş olması.³¹

'Önyargı güdülü suç' tabiri, cezai sorumluluğun sadece nefretin kanıtlanmasına değil, cezai suçun kanıtlanmasına da bağlı olduğu fikrini daha doğru şekilde yansıtır.

örnek

Bir Müslüman aile, çoğunlukla Hıristiyan ailelerin yaşadığı bir kasabadaki yeni evine taşınır. Bir komşu, evin camlarını kırar. Yoldan geçen biri bunu niye yaptığını sorunca, fail "daha fazlasının gelip şehri ele geçirmesini" önlemek istediğini söyler.

Bu örnekte, mala zarar verme suçu işlenmiş ve fail, yoldan geçen kişi ile yaptığı konuşmada önyargıya dayalı motivasyonunu ifade etmiştir. Nefret suçu olarak mala zarar vermekten hakkında dava açılabilir ve önyargı güdüsü temelinde daha ağır bir cezaya çarptırılabilir. Ancak, yoldan geçen kişiye söyledikleri, sadece söz konusu suça ilişkin motivasyonunun kanıtı olarak önem taşır; ayrı bir cezai suç için temel teşkil etmez.

Birçok nefret suçunda, nefret söylemi, ceza gerektiren temel suçun bir unsuru değildir. Daha ziyade, bir suçun işlenmesinin hemen öncesinde, işlenmesi sırasında veya işlenmesinden sonra dile getirildiği takdirde, önyargılı saikin bir göstergesi olabilir ve kanıt olarak sunulabilir. Bu gibi durumlarda, sanığın ifade özgürlüğü hakkını temel alan bir savunma yapmasına izin verilmez.

Bununla birlikte, yukarıda da belirtildiği gibi, devletlerin özellikle şiddetli nefret söylemi biçimlerini yasaklaması gerekmektedir ve bu, istisnai durumlarda ceza hukuku çerçevesinde yapılabilir. Böyle durumlarda, nefret söyleminin kendisinin de yasadışı ilan edilen ifade eylemi olması mümkündür. Yukarıdaki tipolojide, haklı cezai yaptırım doğurabilecek en ciddi nefret söylemi tipleri, 'soykırımı tahrik' ve özellikle 'şiddete, saldırganlığa veya ayrımcılığa tahrik oluşturan ayrımcı nefret savunuculuğu'nun ağır biçimleridir.

³¹ *Hate Crime Laws: A practical guide* [Nefret Suçu Yasaları: Pratik bir rehber], AGİT, 2009.

örnek

Son derece çekişmeli geçen bir başkanlık seçimi öncesinde, mevcut başkan, büyük mitinglerde bir dizi konuşma yapar. Bu mitinglerde, çoğu başka bir etnik gruba mensup olan muhalefet destekçilerinin silahlандıkları ve kendi destekçileri için varoluşsal bir tehdit oluşturdukları yönünde bir söylenti yayar. Gerilim yükselirken, ülkede yakın geçmişte yaşanan toplu katliamlarda kullanılan sloganları çağrıştıran radikal bir dille, destekçilerini seçim zaferini güvence altına almak üzere derhal harekete geçmeye çağırır.

Burada başkan, şiddete tahrik teşkil eden nefret savunuculuğu derecesine varan nefret söylemine başvurmuştur. Toplumdaki etnik temelli gerilimlerin farkındadır ve bunları istismar etmektedir; nüfuz sahibi bir politikacı olarak, belirli bir tabiri kullanmasının, onu izleyen kalabalıklar içindeki bireyler tarafından, muhalefetle özdeşleştirilen etnik grubun üyelerine gönderme olarak anlaşılacağını ve bunun devamında söz konusu gruba yönelik şiddet eyleminde bulunabileceğini bilmektedir. Bu çerçevede bir şiddet olayı yaşansa da yaşanmasa da, bu tür nefret söylemi meşru şekilde 'nefret suçu' olarak yasadışı ilan edilebilir.

Nefret söyleminin, devletler tarafından yasaklanması gereken bu –aşırı derecede ağır– biçimlerinin yanı sıra, kısıtlanması gereken biçimleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında, ayrı ayrı bireyleri hedef alan, önyargılara dayalı tehdit, saldırı ve taciz biçimleri yer alır. (bkz. Nefret Söylemi Tipolojisi).

örnek

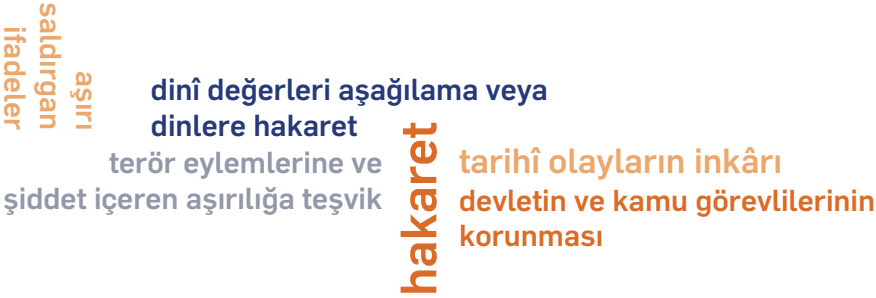

Bir eşcinsel çift, bir trende, kendilerine bağırırmaya başlayan başka bir yolcunun cinsiyetçi ve homofobik sözlerine maruz kalmış, bu sözler çiftin fiziki şiddete uğramaktan korkmasına neden olmuştur. Birçok yargı merciinde, bu olay, gereğine uygun şekilde, önyargı güdülü bir suç olarak takibata uğrar. Tacizci yolcunun bu eylemi, geniş 'nefret söylemi' tipolojimizin içinde yer alır ve aynı zamanda saldırı suçu teşkile eder. İfadedeki inandırıcı şiddet tehdidi, bunu suç oluşturan bir davranış hâline getirir ve ifadenin içeriği de önyargı güdüsünün kanıtı niteliğindedir.

NOT: Türkiye’de cinsel yönelim ve cinsel kimlik temelli ayrımcılık hiçbir hukuki düzenleme içinde yer almadığı için bu davranışın herhangi bir yaptırıma uğraması mümkün değildir. Bununla birlikte, AİHM içtihatları (Beizaras ve Levickas/Litvanya, no 41288/15, 14.1.2020) uyarınca devletlerin cinsel yönelim temelli nefret söylemine karşı da bireyleri koruma yönünde pozitif ödevleri bulunmaktadır. Bu kapsamda, Onurhan Solmaz ve Siyah Pembe Üçgen İzmir Cinsel Yönelim ile Cinsiyet Kimliği Araştırmaları ile Ayrımcılığına Karşı Dayanışma Derneği’nin Türkiye aleyhine yaptığı başvuru hükümete bildirilmiştir. (başvuru no. 42711/13)

HANGİ İFADELER DOĞRUDAN YASAKLANMASI GEREKEN NEFRET SÖYLEMİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMEZ?

Bu bölümde, sıklıkla ‘nefret söylemi’yle karıştırılan bazı kavramların neden ayrı tutulması ve çoğu durumda ifade özgürlüğü hakkı kapsamında korunması gerektiğini açıklıyoruz.

Aşırı saldırgan ifadeler

Uluslararası ifade özgürlüğü standartları, saldırgan, rahatsız veya şok edici ifadeleri korumakta,³² sadece bir bireyin veya grubun saldırıya uğraması temelinde kısıtlama getirilmesine izin vermemektedir. Uluslararası insan hakları hukukunda, bireylerin sözlü saldırıya uğramama hakkına dair bir hüküm bulunmamakta, ancak bu tür hakaretlere karşılık verme ve söz konusu söylemin destekçilerine karşı sesini çıkarma hakları tartışmasız bir biçimde korunmaktadır.

³² AİHM, Handyside – Birleşik Krallık, Başv. No. 5493/72, 7 Aralık 1976; Genel Yorum No. 34, para. 11, ifade özgürlüğü hakkının ‘aşırı saldırgan’ ifadeleri de kapsadığını belirtir.

Bununla birlikte, devletler, 'saldırgan' olarak nitelendirilen ifadelerle ilgili olarak sık sık yaptırım uygulamakta, hatta bu yaptırımların temeli olarak hakaretin dereceleri arasında ayırım yapmaktadır. 'Hakaret' doğası gereği öznel olduğundan, devletin belirli görüşleri keyfî olarak kısıtlamasına imkân verir. Saldırgan söyleme dair kısıtlamalar, halkın davranışlarını kanun doğrultusunda düzenlemesine imkân vermek için gerekli netlik ve açıklıktan da yoksundur. Hrant Dink Vakfı, bu nedenle, ifadenin, ayrımcı olsa bile, yukarıda değinilen kategorilere girdiği kanıtlanmadan, hiçbir zaman, 'suç' temelinde kısıtlanmaması gerektiği görüşündedir.

Sıklıkla, herhangi bir ifade konu edilerek o ifadenin son derece saldırgan olduğu, bu nedenle hiçbir değer taşımadığı ve özü itibarıyla zararlı olduğu ileri sürülmektedir. Bu argümanlar, devletin kendi gücünü, kimi zaman azınlık gruplarını da hedef alarak suistimal etmesine karşı koruma getirilmesinin önemini göz ardı etmektedir. Dahası, saldırgan söylemin sunabileceği, karşı anlatı ve tartışmada katalizörlük işlevi, açıkça kamunun çıkarıdır. Dolayısıyla, hukukta kısıtlayıcı karşılıklardan ziyade, karşı anlatı sunma fırsatlarını en üst düzeye çıkaran kamu politikaları ve mevzuat tercih edilmelidir.

Dinî değerleri aşağılama veya dinlere hakaret

Uluslararası insan hakları hukuku, dinler veya inanç sistemleri gibi soyut kavramları değil, insanları korur. İfade özgürlüğü hakkı, dinlerin veya onlarla ilişkili fikir ve simgelerin eleştiriden korunması amacıyla ya da inananların duygularının incindiği veya eleştirildiği gerekçesiyle kısıtlanamaz. Bunlar, birçok devletin uluslararası insan hakları standartlarına karşı dinî değerleri aşağılama suçunu yürürlükte tutmak için öne sürdükleri gerekçelerdendir.

Devletlerin dine hakaret konusundaki yasaklar, genellikle aşağıdaki kategorilerden birine, ikisine ya da üçüne birden girer:

- 1. Doğrudan dine hakaret** durumunda, yasak, bir dini, o dinin doktrinlerini, simgelerini veya kutsal sayılan isimlerini, algılanan eleştiri, itiraz, hor görme, damgalama, olumsuz kalıpyargılar ve hakareten korumayı hedefler;
- 2. Dinî duyguların aşağılanması** durumunda, yasak, kendilerini özdeşleştirdikleri bir dine hakaret 'onuru kırılan', 'saldırıya uğrayan' veya 'öfkeye kapılan' bir grup insanın hislerini veya hassasiyetlerini korumayı hedefler;
- 3. Din veya inanç konusunda ifadeyi kısıtlayan genel/muğlak yasalar**, genellikle kamu ahlakı veya kamu düzeninin korunmasıyla ilgilidirler; geniş veya muğlak şekilde tasarlanmışlardır ve özgür ifadeyi gayrimeşru şekilde

kısıtlamak ve din veya inanç konusundaki tartışmayı susturmak üzere uygulanırlar.³³

Hrant Dink Vakfı bu kategorilere giren ifadelerin hiçbirinin, yukarıda nefret söylemini tanımlamak üzere belirtilen koşulları taşımadıkları takdirde, nefret söylemi olarak değerlendirilmemesi ve yasaklama için konan yüksek çıtayı aşmadıkları sürece, herhangi bir kısıtlamaya tabi olmaması gerektiği görüşündedir.

Uluslararası insan hakları standartları, dine hakaretle ilgili kısıtlamaların yürürlükten kaldırılması gerektiği konusunda şüpheye yer bırakmayacak kadar nettir. Rabat Eylem Planı'nda açıkça belirtilmiş olan bu tavsiyeyi,³⁴ İnsan Hakları Komitesi'nin 34 Sayılı Genel Yorumu da güçlü bir şekilde desteklemektedir.³⁵ BM İnsan Hakları Konseyi'nin birçok özel prosedürü de dine hakaret yasalarının insan hakları üzerindeki etkisine ilişkin endişelerini dile getirmiş ve bunların yürürlükten kaldırılmasını tavsiye etmiştir.³⁶ Bu tavsiye, Avrupa Konseyi,³⁷

33 Bu tipoloji, Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu'nun (Venedik Komisyonu) "İfade özgürlüğü ile din özgürlüğü arasındaki ilişki: Dine hakaret, dinî değerleri aşağılama ve dinsel nefrete tahrikin düzenlenmesi ve kovuşturulması meselesi" başlıklı raporunda (Ekim 2008) yer alan analizden uyarlanmıştır.

34 Rabat Eylem Planı

35 34 Sayılı Genel Yorum, para. 48: "Sözleşmenin 20. maddesinin 2. paragrafında öngörülen spesifik koşullar hariç, dine hakaret yasaları da dahil olmak üzere, bir din veya diğer inanç sistemine saygısızlık göstermeye yönelik yasaklar, sözleşmeye aykırıdır." İH Komitesi, bu tür bir yasağın, "dinî liderlere yönelik eleştirilerin veya dinî doktrin ve imanın ilkelerine dair yorumların engellenmesi veya cezalandırılması"nın "müsaade edilemez" olduğunu da altını çizmektedir.

36 Azınlık Meseleleri Özel Raportörünün Raporu, A/HRC/28/64, 2 Ocak 2015; Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörünün Raporu, A/HRC/28/66, 29 Aralık 2014; İfade Özgürlüğü Özel Raportörünün 2012 Raporu; Keyfi Gözaltı Çalışma Grubu, 35/2008 Sayılı Görüş (Mısır), 6 Aralık 2008, para. 38. İHK özel prosedürleri de bölgesel yetkililerle desteklenmektedir (örn. bkz. örn. Dinlere hakaret ve terörle mücadele ve aşırılıkla mücadele mevzuatı, 9 Aralık 2008).

37 Avrupa Konseyi'nin 1805 Sayılı Tavsiye Kararı (2007), 'dine ve dinî duygulara hakaret ve dinî inançları nedeniyle insan hakkında nefret söylemi üretme', 29 Haziran 2007. Ayrıca bkz. Venedik Komisyonu raporu, para. 89. AİHM, Venedik Komisyonu'nun raporunun yayımlanmasından bu yana hiçbir 'dine hakaret' davasına bakmamış olsa da, ondan önce dine hakaret kısıtlamalarının uygulanmasını, devletin takdir payı kapsamında değerlendirmiştir. Bkz. Otto Preminger Enstitüsü - Avusturya, 20 Eylül 1994; ayrıca bkz. Wingrove - Birleşik Krallık, başvuru no. 17419/90, 25 Kasım 1996 (Birleşik Krallık, dine hakarete yasasını 2008 yılında yürürlükten kaldırmıştır); ...A. - Türkiye, başvuru no. 42571/98, 13 Eylül 2005; Giniewski-Fransa, başvuru no. 64016/00, 31 Ocak 2006; Klein /Slovakya, başvuru no. 72208/01, 31 Ekim 2006

Avrupa Birliği³⁸ ve Amerika kıtasındaki sistemlerde³⁹ büyük ölçüde yansıma bulmuştur.

Dine hakaret yasalarının uluslararası insan hakları hukuku kapsamında geçersiz olduğunu ve hem ilkesel düzeyde, hem de uygulamada amaca zarar verdiğini saptayan ve bunların yürürlükten kaldırılmasını destekleyen çok sayıda argüman bulunmaktadır:

- Uluslararası insan hakları hukuku, fikir veya inançların korunmasını, din veya inanç temelinde insanların haklarının korunmasından ayırmaktadır. Uluslararası hukukta düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüğü hakkı bireyleri kapsar;⁴⁰ dinleri veya inançları, olumsuz eleştiri veya değerlendirmelerden korumaz.
- Dine hakarete yönelik kısıtlamalar, sıklıkla azınlıktaki veya tartışmalı görüşlerin ifade edilmesini önlemek ve cezalandırmak amacıyla kullanılarak, açık ve samimi tartışma ve fikir alışverişine ket vurulmaktadır. Bu durum, dinler arası ve din içi diyalogun yanı sıra, dinî liderlere yönelik eleştirilerin veya dinî doktrin ve imanın ilkelerine dair yorumlar için de geçerlidir. İktidar konumundaki kişiler, siyasi avantaj elde etmek, eleştiride bulunanları hedef hâline getirip hesap verebilirlikten kaçmak için, 'dine hakaret'i geniş anlamda her türlü muhalefete karşı kullanarak, sık sık bu kısıtlamaları uygulamaktadır.
- Dine hakaret üzerindeki kısıtlamalar, sıklıkla dinî azınlıkların ve ateistlerin veya deist olmayanların susturulması için kullanılıyor. Hem ifade özgürlüğü, hem de din veya inanç özgürlüğü, ayrımcılık yapmama ve çoğulculuğa saygıya dayanır. Çoğulculuk temel önemdedir, çünkü bir kişinin en derin dinî inançları, bir diğerinin en derin dinî inançlarını incitebilir. Dine hakarete yönelik kısıtlamalar, bir inanç sistemini diğer bir sistem karşısında, hukukun ya da etkisi itibarıyla ayrıcalıklı konuma getirerek, kaçınılmaz olarak, dinleri veya inançları itibarıyla azınlıkta olanlara karşı ayrımcılık yaratır.

Dolayısıyla, Hrant Dink Vakfı, devletlerin yukarıdaki üç kategoriden birine giren 'dine hakaret' üzerindeki tüm yasaklamaların kaldırılmasını tavsiye etmektedir.

³⁸ Örn. bkz. Din veya İnanç Özgürlüğünün Desteklenmesi ve Korunmasına ilişkin AB Kılavuz İlkeleri (2013).

³⁹ Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, *The Last Temptation of Christ* (Olmedo-Bustos ve diğ.) - Şili, 5 Şubat 2001.

⁴⁰ Örn. MSHUS'nin 18. maddesi kapsamında bu şekilde korunmaktadır.

Kimi durumlarda, dine hakaret olarak kabul edilen ifadeler, belirli bir gruba karşı, o grubun dini veya inancı gibi korunan bir özelliği temelinde nefret ifade etmek için bir araç olarak da kullanılabilir. Ancak, bu durum tahammülsüzlük endişelerine yol açabilse de, çoğunlukla, ifadenin meşru şekilde kısıtlanmasını gerektirecek noktaya ulaşmamaktadır.

Dine hakaret (Fazıl Say Davası)

Piyaniist Fazıl Say, Twitter hesabından, 11. ve 12. yüzyıllarda yaşayan İranlı bilimci ve şair Ömer Hayyam'a ait olduğu belirtilen mısralar paylaşmıştı. Tweet şöyleydi: "Irmaklarından şaraplar akacak diyorsun, cennet-i ala meyhane midir / Her mümine 2 huri vereceğim diyorsun cennet-i ala kerhane midir - Bilmem fark ettiniz mi nerede yavşak, adi, magazinci, hırsız, şaklaban varsa hepsi Allahçı."

Say hakkında, üç kişi, dinî değerlerine hakarete bulunduğu gerekçesiyle şikâyetinde bulunmuştur. Bu şikâyeti değerlendiren İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı sanatçı hakkında iddianame düzenlemiştir.

Say'ın Türk Ceza Kanunu'nun 216. maddesi uyarınca cezalandırılmasının talep edildiği iddianamede, Say'ın kullandığı ifadelerin "kamusal barışı bozmaya elverişli olduğu" belirtilmiş, "Yeryüzünde yaşayanların büyük çoğunluğunun mensubu oldukları üç büyük dinin mensuplarının ortak değerleri olan Allah, cennet ve cehennem gibi kavramlara yönelik hislerini nedensiz yere incitecek ve bu kavramların anlamsız, gereksiz ve değersiz olduğu kanaatini uyandıracak şekilde dinî değerleri aşağılamak kastıyla yazıldığı kanaatine varılmıştır" denmiştir.

Yargılamayı yapan İstanbul 19. Sulh Ceza Hâkimliği, sanatçının "halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerleri alenen aşağılama" suçunu işlediği sonucuna ulaşarak 10 ay hapisle cezalandırılmasına karar vermiştir.

Hükümet adına konuşan çok sayıda siyasetçi kararın yerinde olduğunu, kimsenin bir dine hakaret edemeyeceğini ileri sürmüştür.

Davayı temyizen inceleyen Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Fazıl Say'ın açıklamalarının düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında kaldığını belirterek, kararı bozmuştur.

Tarihî olayların inkârı

Birçok ülkede, genellikle ağır eziyet, soykırım veya uluslararası ceza hukukunun diğer türden ihlallerinin söz konusu olduğu dönemlerle ilişkili tarihî olayların yaşanmış olduğunu inkâr eden her türlü ifadeyi yasaklayan çeşitli ‘bellek yasaları’ bulunmaktadır. İnkârcılık, çoğu zaman, kurbanların ve onlarla ilişkili kişilerin haysiyetine doğrudan bir saldırı teşkil eder ve bir mezalimin, bizzat onun kurbanları tarafından düzenlendiği veya uydurulduğu yönündeki dayanaksız komplo teorilerini destekler. Birçok bellek yasası, bu ayrımcılık mirasıyla da mücadele ederek, mezalimin yeniden yaşanmasını önlemeyi amaçlar.

Uluslararası insan hakları hukuku kapsamında, tarihî olaylar etrafındaki hakikate ilişkin iddialar koruma altında değildir. Daha da önemlisi, uluslararası ifade özgürlüğü standartları, son derece saldırgan görüş veya fikirlerin dahi, ifade edilmelerine, salt ‘yanlış’ ya da ‘asılsız’ oldukları gerekçesiyle kısıtlamalar getirilmesine izin vermez.⁴¹

Hakikate ilişkin iddialar, sağlıklı tartışma ve soruşturmalar yoluyla, rakip iddiaları destekleyen kanıtların incelenmesi ve bunların kendi içinde değerlendirilmesiyle daha güvenilir bir şekilde kanıtlanabilir.

Belirli hakikat iddialarının dogma hâline getirildiği ve devletin bu tür iddiaları desteklemekle görevli olduğu durumlarda, kanıta dayalı açık tartışmanın değeri ve niteliği hafife alınarak, belirli bir tarihte yapılmış tek bir yorumun ilelebet sabitlenmesi tercih edilir. BM İfade Özgürlüğü Özel Raportörü’nün, düşünce ve ifade özgürlüğü hakkının desteklenmesi ve korunmasına ilişkin olarak belirttiği gibi,

“yazarlardan, gazetecilerden ve vatandaşlardan olayların sadece hükümet tarafından onaylanan bir versiyonunu anlatmaları talep edilerek, devletlerin, ifade özgürlüğünü olayların resmî versiyonlarına tabi kılması sağlanmaktadır.”⁴²

Hrant Dink Vakfı, demokratik toplumlarda bu tür bellek yasalarına ve ilgili yasalara ihtiyaç olmadığı, hatta bunların ters etki yarattığı görüşündedir. Adli kovuşturmalarda, inkârcıları ‘şehit’ ya da ünlü statüsü kazandırmakta, hatta kimileri, fikirlerini halkın geneline salt müesses nizam karşıtlığı veya toplum kurallarına uymama olarak pazarlamaya çalışma ve haklarındaki soruşturmaları saptırarak komplo teorilerinin doğruluğunun bir kanıtı olarak sunma fırsatı veren bu statüleri özellikle elde etmek istemektedir.

⁴¹ İH Komitesi, 34 Sayılı Genel Yorum, para. 49.

⁴² İfade Özgürlüğü Özel Raportörü 2012 Raporu, para. 55.

Bellek yasaları, hukuki güvenlik konusunda da ciddi endişeler doğurmaktadır. Özellikle dar hukuki anlamlar taşıyan veya tarihî ya da hukuki olarak hâlâ kapsamlı şekilde tartışılmakta olan fiilî gerçek durumlarla ilgili suçların inkârını tanımlayan yasalar bağlamında, neyin ‘kanıtlanmış tarihî gerçek’ teşkil ettiği konusunda sık sık sorular gündeme gelmektedir. Yasalar sadece tarihî olayların inkârını değil, aynı zamanda, bu olayların –uluslararası insan hakları hukuku kapsamında herhangi bir tanımı olmayan, suistimale daha da açık tabirlerle– ‘önemsizleştirilmesi’, ‘küçümsenmesi’, ‘haklı gösterilmesi’ veya ‘yüceltilmesi’ni yasakladığında, söz konusu muğlaklık daha da belirgin bir hâl almaktadır.

Tarihî olayların inkârının, kurbanlara, hayatta kalanlara ve bu suçların kurbanlarıyla bağlantılı kişilere yönelik nefreti savunmak için sıklıkla kullanılan bir araç olduğunun farkındayız. Bu durumun tahammülsüzlükle ilgili endişeler yaratmasına ve meşru şekilde nefret söylemi olarak değerlendirilebilecek olmasına rağmen, bu tür ifadeler, yalnızca şiddete, saldırganlığa veya ayrımcılığa tahrik oluşturan ayrımcı nefretin savunulması noktasına varan eylemler söz konusu olduğunda yasaklanmalıdır.⁴³ Kişisel hakların korunması, ‘hakikat iddiaları’nın savunulmasının aksine, ifade özgürlüğü hakkına getirilecek herhangi bir kısıtlamanın temeli olarak açık şekilde ortaya konmalıdır.

Perinçek/İsviçre:

Doğu Perinçek, 2005 yılının Mayıs, Temmuz ve Eylül aylarında İsviçre’de çeşitli konferanslara katılmış ve halka açık bu mecralarda, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1915 ve sonraki yıllarda Ermeni halkına yönelik soykırım suçu işlediğini inkâr ederek, Ermeni Soykırımı’nın “uluslararası bir yalan” olduğunu söylemişti. 1915 yılında Ermenilere karşı soykırımı suçu işlendiği savının gerçek dışı (yalan) olduğunu İsviçre’de açıklaması nedeniyle, İsviçre Ceza

43 IAOKİS Komitesi, 35 sayılı genel tavsiyesinde “açık şekilde ırk temelli şiddet veya nefreti tahrik oluşturmaları koşuluyla, uluslararası hukukta tanımlandığı şekliyle, soykırım suçları ile insanlığa karşı suçların açık şekilde inkârı veya haklı göstermeye teşebbüs edilmesinin hukuken cezayı gerektiren suçlar olarak ilan edilmesini” tavsiye ederek (para. 15), bellek yasaları konusundaki tutumunu İH Komitesi’ninkine yaklaştırmıştır. 34 sayılı genel yorumda şu ifadeler yer alır: “Tarihsel olgular hakkındaki görüşlerin ifade edilmesini cezalandıran yasalar, sözleşmenin düşünce ve ifade özgürlüğüne saygı konusunda Devletlere getirdiği yükümlülüklerle uyumsuzdur. [MSHUS], hatalı bir görüşün veya geçmişteki olayların yanlış bir yorumunun ifade edilmesinin genel olarak yasaklanmasına izin vermez. Düşünce özgürlüğü hakkına asla kısıtlamalar getirilmemeli ve ifade özgürlüğü konusunda, 3. paragrafta izin verilenin veya 20. Madde kapsamında gerekli tutulmanın ötesine geçmemelidirler.” (para. 49)

Yasası'nın 261,4 (mükerrer) maddesine göre ırk ayrımcılığı suçunu işlemekten mahkûm edilen Perinçek, İsviçre'de kesinleşmiş olan bu mahkûmiyetin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ifade özgürlüğüne ilişkin 10. maddesini ihlal ettiğini öne sürerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde dava açtı.⁴⁴ 15 Ekim 2015'te Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Dairesi tarafından açıklanan kesin karar ile Doğu Perinçek'in ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine hükmedildi ve İsviçre Devleti mahkûm edildi.

AİHM kararında, 1915'te, bugünkü Türkiye'nin sınırları içinde uygulanan katliamlar ve tehcirlerle ilgili tartışmalı tarihî meselelerde hakemlik yapmakla, olgusal veya hukuki tespitlerde bulunmakla yükümlü olmadığını belirtmiştir. Mahkemeye sadece, başvuranın ifade özgürlüğüne yapılan müdahalenin meşru bir amaca yönelik olup olmadığı ve demokratik bir toplum için gerekli olup olmadığı sorulmuştur. Bunun üzerine, AİHM, ilk olarak, İsviçre mahkemelerinin kararının “başkalarının haklarının, yani Osmanlı İmparatorluğu tarafından Ermeni halkına karşı işlenen mezalimlerin kurbanlarının ailelerinin ve akrabalarının namusunun korunmasına hizmet etmeye elverişli” olduğunu kabul etmiştir.

Ancak, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, AİHM, İsviçre makamlarının saiklerinin, başvuranın ifade özgürlüğü hakkına müdahaleyi haklı çıkarmak açısından yetersiz olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin korumasının “yalnızca olumlu olarak karşılanan veya zararsız görülen ‘bilgi’ veya ‘fikirleri’ değil, aynı zamanda rahatsız ve şoke eden ifadeleri kapsadığını belirtmiştir.”⁴⁵ Bu kararda AİHM, yanlış aktarıldığı üzere “Ermeni Soykırımı yoktur” şeklinde bir karar vermediği gibi, böyle bir ifadenin hiçbir koşulda cezalandırılmayacağını da söylemiş değildir. AİHM'e göre başvurunun yapıldığı tarihte, İsviçre'de böyle bir konuşmayı ceza yaptırımına tabi tutmayı zorunlu kılacak, demokratik bir toplumda zorunluluk bulunduğu bahsedilemez. Bununla birlikte, bu nitelikte bir kural başka bir ülkede (örneğin Ermeni ve Türk nüfusunun çok daha yoğun olduğu ve bu yöndeki açıklamaların Ermenileri hedef aldığı bir ortamda), demokratik bir toplumda zorunluluk şartını yerine getirebilir.

44 BM Güvenlik Konseyi Kararı 1624 (2005), para 1(a). Uluslararası insan hakları hukukunda, ‘terörizm’in ve ‘terör eylemleri’nin evrensel olarak kabul gören tanımları bulunmamaktadır.

45 Henri Decoeur, “The Judgment of the European Court of Human Rights in Perinçek v. Switzerland: Reducing Genocide to Law”, 2014 (<http://cilj.co.uk/2014/01/27/echr-reducing-genocide-law/>)

İnsan konuşa konuşa... (Hrant Dink, Agos, 19 Mayıs 2006)

Fransalı Ermenilerin ileri gelenlerinden bazılarıyla sert görüşmelerimiz oldu geçen hafta.

Liberation gazetesine sekiz arkadaşla birlikte gönderdiğimiz bildiri canlanını bir hayli sıkıştı belli ki.

“Öldürücü bir darbe” olarak nitelendiriyorlardı bildirimizin içeriğini.

“Türkiye’nin ticari ya da siyasi baskılarla yaratamayacağı bir parçalanma yarattı sizin bildiriniz. Eğer bu yasa çıkmazsa bilin ki sizin payınız büyük olacak!” diyordu, onlardan biri.

***

Siz bu satırları okuduğunuzda umarım bu yasa çıkmamıştır ve hiçbir zaman da çıkmaz. Ermeni dünyası da kendi üzerinden oynanan yanlış bir siyasetin kurbanı olmaz.

Çünkü eğer bu yasa çıkarsa şu çok açık olacak ki bugün ortaya koydukları inkârıcı duruşla haksız bir noktada olanlar, bu ve benzeri yasaların engellemesiyle ifade özgürlüklerini kullanamadıkları için önce mağdur, daha sonra da bu mağduriyetin getirdiği bir haklılığa yükseltilmiş olacaklar.

***

Kuşkusuz şu anki sert duruşu sergileyen ve ifade özgürlüğü gibi kutsal bir hakkı dahi kısıtlamayı göze alan Ermenilerin ruh hâlini de anlamak gerekiyor.

Bir tarafta Yahudilere uygulanmış büyük soykırımın inkârını engelleyen yasalar mevcutken, bu yasaların varlığını içine sindirmiş ve hiç de bu yasaların varlığını ifade özgürlüğü açısından sorgulamayan bir genel kabul varken, niçin aynı anlayışın ve algılamının Ermenilerin yaşadığı felakete de gösterilmediğini çok haklı olarak sorguluyorlar.

Bu çifte standarda isyan ediyorlar.

***

Çifte standart içinde olmadığını belirtmek için şunu bir kez daha açıklıkla ifade edeyim ki ifade özgürlüğü, tüm özgürlüklerin, insan haklarının ve evrensel ilkelerin anasıdır, o olmadan diğerlerinin zaten hiç bir anlamı olmaz.

Dolayısıyla Holokost da dâhil hiçbir insanlık suçuna karşı mücadelenin ifade özgürlüğünü kısıtlayan tedbirlere ihtiyacı olması gerektiğini düşünmüyorum.

Bu kısıtlamaların engelleyici bir yöntem olmadığı da çok açık.

Engelleseydi eğer bugün Almanya’da yeni Neo Naziler ortaya çıkmazdı.

Her şey ortada işte, bu yasalar Holokost mağduru Yahudileri belki inkârcı söylemler karşısında korudu ama ne yazık ki diğer ‘ötekiler’e karşı ırkçı zihniyetin yeşermesini engelleyemedi.

Ne yapacağız şimdi, ötekileri de korumak için onların da kırılmalarını bekleyip, ardından bir de onlar için mi ifade özgürlüğünü kısıtlayan yasa çıkaracağız?

Hayır hayır, soykırımlara karşı mücadelenin yolu insanların ifade özgürlüğünü kısıtlamaktan geçmemeli.

Aksine, insan beynindeki düşünceleri boşalttıkça ancak yeni düşüncelere yer açılır.

İnsan konuştuğunda ancak, değişir.

***

Fransalı Ermenilere şunları söyledim:

“Şu son birkaç yıl içinde inkârcı söylemleri ilk kez kulağınızın dibinde duydu-
nuz. İnkârcı yürüyüşleri ilk kez sokaklarınızda gördünüz. İnkârcı söylemlerle
ilk kez bu kadar yakından haşır neşir oldunuz ve buna tahammül edemediniz.

Oysa biz Türkiye Ermenileri yıllardır bu söylemlerin muhatabıyız. Bırakın
inkârcı söylemlerle yaşıyor olmamızı, okullarımızda dahi bu söylemleri ken-
di çocuklarımızın beynine dikte etmeye başladılar.

Peki, biz nasıl dayanıyoruz? Yoksa biz, sizler kadar hassas değil miyiz?
Yoksa sizler kadar Ermeni değil miyiz?

Ama biz sonunda şunu öğrendik ki susmak tabuysa konuşmak demokrasidir.

Biz sonunda öğrendik ki, her yanlış söylem kendi sorusunu da birlikte taşır.

Öyle ki, insanlar inkâr ede ede ikrarı da öğrenir.”

***

Çok doğal ki bu yasanın arkasında olan kesimlerin bu söylediklerimizden etkilenmeleri şu aşamada mümkün değil.

Dilemem ama onlar asıl sıkıntıyı yasanın kabul edilmesinden sonra yaşayacaklar.

O zaman belki bu dediklerimizi anımsarlar. Umarım iş işten geçmez.

Terör eylemlerine ve şiddet içeren aşırılığa teşvik

Terörizm ve devletlerin bu konudaki tepkileri, son dönemde, ifade özgürlüğü konusunda çeşitli endişeler yaratmıştır. Bireyler ifade özgürlüğü haklarını kullandıkları için terör eylemlerine hedef olmuş, saldırganlar insanları sindirerek otosansüre ve açık tartışmayı kısıtlamaya çalışmış, devletlerin terörizme verdiği cevap ise, ifade özgürlüğü de dâhil olmak üzere temel haklara yersiz veya orantısız kısıtlamalar getirmek olmuştur.

Devletlerin terörizmi önlemeye yönelik çabaları bağlamında, ‘teröre teşvik’ ve ‘radikalleşme’ gibi kavramlar kimi zaman ‘nefret söylemi’ ile bir tutulmaktadır.

Uluslararası hukuk kapsamında, devletler terör eylemlerine teşviki yasaklamakla yükümlüdür.⁴⁶ Bununla birlikte, ulusal güvenliği korumak için ifade özgürlüğüne kısıtlama getiren bu tedbirler, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi’nin 19(3). maddesinde yer verilen ‘üçlü test’e uygun olmalıdır. Johannesburg Prensiplerine göre, devletler ancak ve ancak,

1. yakın tehdit oluşturan şiddeti teşvik ettiğini,
2. böyle bir şiddeti teşvik etmeye uygun olduğunu,
3. böyle bir şiddet olasılığı ya da eylemi ile doğrudan ve yakından ilişkili olduğunu⁴⁷

kanıtlayabildiği ifadeleri ulusal güvenliğe tehdit olarak değerlendirip kısıtlayabilir.

⁴⁶ 1624 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı (2005), para. 1(a). Uluslararası insan hakları hukukunda, ‘terörizm’ veya ‘terör eylemleri’nin evrensel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır.

⁴⁷ Ulusal Güvenlik, İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim Hakkında Johannesburg Prensipleri, ARTICLE 19 (2006), 6. Prensip.

Bu testi kullanarak, Terörle Mücadeleye İlişkin BM Özel Raportörü, ‘terör suçlarına teşvik’ için şöyle bir ‘model tanım’ önermiştir:

“Bir mesajı, bir terör suçunun işlenmesini teşvik etmek niyetiyle, söz konusu davranışın, açıkça terör suçlarını savunup savunmadığına bakılmaksızın, bu tür suçların bir veya daha fazlasının işlenmesi tehlikesine yol açtığı durumlarda, kasıtlı ve yasadışı şekilde kamuoyuna yaymak veya başka şekilde erişilir kılmak suçtur.”⁴⁸

Öte yandan birçok devlet, bu tanımda tavsiye edilenden çok daha geniş bir alana yayılan ifadeleri kısıtlamak için ‘ulusal güvenlik’ gerekçelerini kullanmaktadır. Bu kısıtlamalar, terör eylemlerinin veya bunlarla ilişkili ‘aşırılık’ ve ‘radikalleşme’nin haklı gösterilmesi, teşvik edilmesi veya yüceltilmesine getirilen yasakları içermektedir. Bunlar için, şiddeti teşvik niyetinin kanıtlanması gerekmez ve ifade ile şiddetin somutluk kazanması olasılığı veya somutluk kazanması arasında bir illiyet bağı bulunmasında da ısrar edilmez.

Bu tür geniş yasaklar, uluslararası insan hakları standartları çerçevesinde gayrimeşrudur.⁴⁹ Hukuki kesinlikten yoksundurlar; meşru siyasi tartışmaları sınırlandırmak üzere, terör saldırıları ve devletlerin bunlara verdiği cevapların etkisi veya uygunluğuyla ilgili olarak azınlıkta kalan veya muhalif görüşleri, hatta kamu çıkarını ilgilendiren daha genel konulara dair yorumları sansürlemek üzere amacıyla, keyfi olarak uygulanabilirler. Bu konulardaki tartışmalar genellikle hararetlidir ve çoğunlukla da kimliğe dair konularla yakından ilişkilidir; bu bağlamda, nefret söylemiyle daha sık karşılaşılabilir. Ancak, hoşgörüle ilgili endişeler dile getirilirken,

⁴⁸ Terörle mücadele edilirken insan hak ve temel özgürlüklerinin desteklenmesi ve korunmasına ilişkin Özel Raportör raporu, 22 Aralık 2010, A/HRC/16/51, para. 30–31.

⁴⁹ Bkz. 34 sayılı Genel Yorum, para. 46: “Taraf devletler, terörle mücadele tedbirlerinin 3. paragraf ile uyumlu olmasını sağlamalıdır. ‘Terörün teşvik edilmesi’ ve ‘aşırı aktivite’ gibi suçların yanı sıra, ‘terör’ün ‘övülmesi’, ‘yüceltilmesi’ veya ‘haklı gösterilmesi’ gibi suçlar da ifade özgürlüğüne gereksiz veya ölçsüz müdahaleye neden olmalarını sağlamak üzere, net şekilde tanımlanmalıdır. Bilgiye erişimde aşırı kısıtlamalardan kaçınılmalıdır. Medya, kamuoyunun terör eylemleri konusunda bilgilendirilmesinde hayati bir rol oynar ve faaliyetlerini yürütme yeteneği gereğinden fazla kısıtlanmamalıdır. Bu açıdan, gazetecilerin meşru faaliyetlerini yürüttükleri için cezalandırılmamaları gerekir.” Bölgesel düzeyde, Leroy - Fransa (başvuru no. 36109/03, 2 Ekim 2008) davasında, AİHM New York’taki 11 Eylül saldırılarını “Hepimiz hayalini kurduk... Hamas yaptı” alt yazısıyla, resmettikleri için haklarında hukuki takibat yapılan bir karikatürist ve dergi editörünün ifade özgürlüğünün ihlal edilmediğine karar vermiştir. Mahkeme, derginin yayımlandığı Bask bölgesindeki siyasi bağlam göz önünde bulundurulduğunda, Fransa’nın sunduğu, karikatürün ve alt yazının şiddeti kışkırtabileceği ve bölgedeki kamu düzeni üzerinde inandırıcı bir etki oluşturabileceği yönündeki gerekçelerin “ilgili ve yeterli” olduğu sonucuna varmıştır.

bu ifadeler genellikle 'ulusal güvenlik' konusunda gerçek bir tehdit oluşturmaz; bu ifadeleri ulusal güvenliğe dair yanıtlara maruz bırakmak hem orantısızlık yaratır, hem de ayrımcılık ve damgalama teşkil eder ve ters teper.⁵⁰

'Terör örgütünün propagandası' (Ayşe Öğretmen Davası)

Diyarbakır'da görev yapan bir öğretmen olan Ayşe Çelik, 8 Ocak 2016'da, popüler televizyon programı Beyaz Show'a telefonla bağlanarak, canlı yayında şunları söylemiştir:

"Türkiye'nin doğusunda, güneydoğusunda neler olup bittiğinin farkında mısınız? Burada, doğmamış çocuklar, anneler, insanlar öldürülüyor. Sanatçı olarak, insan olarak bir şekilde siz de yaşananlara sessiz kalmamalısınız ve bir şekilde dur demelisiniz. Ayrıca bir şey daha söylemek istiyorum; ölen çocuklara sevinen zavallı insanlar var. Ben o insanlara, daha doğrusu biz o insanlara hiçbir şey söyleyemiyoruz, yazıklar olsun demekten başka.

Bir şey daha demek istiyorum, kusura bakmayın. Ben öğretmenim, öğrencilerini terk eden öğretmenlere seslenmek istiyorum. Bir daha oralara nasıl dönecekler, o güzel, masum, tertemiz yürekli çocukların yüzüne, gözlerinin içine nasıl bakacaklar? Ben konuşamıyorum, gerçekten burada yaşananları ekranlarda, medyada... Her şey çok farklı aktarılıyor, yani gerçekten konuşamıyorum. Sessiz kalmayın, insan olarak biraz daha hassasiyetle yaklaşın, görün, duyun artık bizi, el verin. Yazık, insanlar ölmesin, çocuklar ölmesin, anneler ağlamasın. Söyleyeceklerim bu kadar. Çok teşekkür ediyorum.

Bomba seslerinden, kurşun seslerinden, insanlar susuzlukla, açlıkla mücadele ediyor. Özellikle yani bebekler, çocuklar... Lütfen siz de duyarlı olun, sessiz kalmayın. Rica ediyorum, lütfen."

Ayşe Çelik hakkında, söz konusu programda sarf ettiği ifadeler nedeniyle, terör örgütü propagandası yapmak suçundan kamu davası açılmıştır.

⁵⁰ 2015 yılında, BM ve bölgesel ifade özgürlüğü kuruluşları, 'ifade özgürlüğü ve çatışma durumlarına müdahale' konusunda ortak bir bildiri yayımlayarak, "[s]ansürün aşırılığa karşı etkin bir cevap olmadığına, açık ve eleştirel tartışmanın, ifade özgürlüğünü hedef alan sistematik saldırıları ve ardındaki sebepleri irdelemeye yönelik her stratejinin önemli bir parçası olduğuna ve ifadenin üstünkörü bir şekilde yasadışı ilan edilmesinin sıkıntıları yeraltına iteceği ve şiddeti besleyeceğini" vurgulamışlardır.

Bakırköy 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 26 Nisan 2017 tarihli kararıyla 1 yıl 3 ay hapis cezasına mahkûm edilen Ayşe öğretmen, İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 2. Ceza Dairesi'nin bu kararı onaması üzerine cezaevine girmiştir.

Ceza infaz edilirken, Anayasa Mahkemesi, Ayşe Çelik'in başvurusunun sözlerinin PKK terörünün övülmesi, terörizme destek gösterisi, şiddet kullanımına veya silahlı direnişe ya da başkaldırıya doğrudan veya dolaylı olarak teşvik olarak nitelendirilemeyeceği" gerekçesiyle, hakkında verilen kararın Anayasa'ya aykırı olduğunu saptamıştır. AYM, AİHM'in, terör propagandası suçlamalarında ifadenin şiddete teşvik veya nefret aşılama unsurlarını içermediği durumlarda verilen cezaların ifade özgürlüğünü ihlal edeceğine yönündeki ölçütlerini uygulamıştır. (Ayşe Çelik, B. No: 2017/36722, 9/5/2019)

örnek

Çoğunlukta olan bir dinî grubun mensuplarının sık sık gittiği bir ibadethanenin bombalanmasının ardından, saldırıyla ilişkisi olmayan bir Facebook kullanıcısı, ayrımcı ve saygısız bir dil içeren, herkese açık bir paylaşım, kurbanların bunu "hak ettiğini" söyler. Bu kişinin, Facebook'ta yüzlerce 'arkadaş'ı vardır; paylaşımına her iki taraftan da hararetli tepkiler gelir. Kullanıcı, politikacı veya toplum lideri değildir.

Bazı ülkelerde, terörle mücadeleye, örneğin terörizmin savunulması veya yüceltmesine dair mevzuat üstünkörü şekilde hazırlanmış ve yüzeysel olduğu için, bu Facebook kullanıcısının ifadeleri bir terör saldırısını kışkırtma niyeti taşımasa da, hatta böyle bir saldırıyı kışkırtması gibi bir olasılık bulunmasa da, söz konusu kişi hakkında, hatalı şekilde, kovuşturma açmak üzere kullanılabilir. Bu paylaşımın, ciddi derecede saldırgan olmasına ve nefret söylemi teşkil etmesine rağmen, bağlam göz önünde bulundurulduğunda, konuya ilişkin kısıtlamalara tabi tutulmasını gerektirecek eşiği aşması pek olası değildir. Facebook, kendi koşulları çerçevesinde söz konusu yorumu kaldırmaya karar verebilir, ancak hukuken bunu yapmak zorunda bırakılmamalıdır.

Hrant Dink Vakfı, devletlerin öngörülebilir, anlaşılabilir, belirlilik ilkelerine uygun normatif düzenlemeler yaparak, terör eylemlerinin teşvik edilmesini yasaklamalarını ama aynı zamanda bunu genel olarak ‘yasaklanması gereken nefret söylemi’nden net bir şekilde ayırmalarını ve hem terör eylemlerini teşvik etme niyetini, hem de ifade sonucunda bir saldırının meydana gelmesini veya böyle bir ihtimalin doğmasını, bu gibi bir yasağın gerekli unsurları olarak değerlendirmelerini tavsiye eder. Bu gereklilikleri karşılamayan yasalar yürürlükten kaldırılmalıdır.

Devletin ve kamu görevlilerinin korunması

Devletler, devletin sembollerini (bayraklar, amblemler vs.) ya da iktidarı elinde bulunduranları eleştiren ifadeleri itibarsızlaştırmak, hatta yasaklamak amacıyla nefret söylemine başvururlar. Bazı yasalarla, soyut kavramlara ya da bu bağlamda belirli devlet makamlarına hakaret etmek veya bunları aşağılamak açık bir şekilde yasaklanırken, bazı diğer yasalarla, daha muğlak bir şekilde, ‘isyana teşvik’ eden, ‘ulusal birliği’ veya ‘ulusal beraberliği’ zedeleyen ifadeler yasaklanmaktadır.

Uluslararası standartlar, devleti veya sembollerini hakaret veya eleştirden korumak için ifade özgürlüğüne kısıtlamalar getirilmesine izin vermemektedir. Devlet veya devletin sembolleri nefret söyleminin hedefi olamazlar, zira insan değildirler ve dolayısıyla hakları olamaz.⁵¹ Bu statü, devlet başkanları ya da diğer kamu görevlileri gibi, devletle ilişkili gerçek kişilerin ayrımcılık iddialarını ya da nefret söylemi nitelendirmelerini üzerine inşa edebilecekleri, koruma altındaki bir özellik değildir. Kamu yetkililerinin eleştirilmesi ve siyasi muhalefetle karşılaşması meşru bir durumdur;⁵² diğer kişilere kıyasla eleştiriye karşı daha yüksek düzeyde hoşgörü göstermeleri beklenir.⁵³

İfade özgürlüğü, ‘ulusal güvenliğin’ veya ‘kamu düzeni’nin korunması için kısıtlanabilir ancak bu temeller, eleştiri veya muhalefetin bastırılması, iktidardakilerin

⁵¹ 34 sayılı genel yorum, para. 38.

⁵² a.g.y. Ayrıca bkz. ABD Yüksek Mahkemesi, ABD - Eichman, 496 U.S. 310 (1990). Mahkeme, ABD bayrağı yakan kişi hakkında bu sebeple dava açmanın anayasaya aykırı olduğuna hükmetmiştir.

⁵³ Örn. bkz. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, İfade Özgürlüğü Prensipleri Beyanamesi’nin Kabulüne İlişkin Karar, Ekim 2002, Prensip XII “itibarın korunması”; AİHM, Otegi Mondragon / İspanya, başv. no. 2034/07, 15 Mart 2011.

utanç verici durumlardan korunması veya kabahatlerin üstünün örtülmesi amacıyla kullanılamaz.⁵⁴

Johannesburg Prensiplerinde de belirtildiği gibi,

“[h]iç kimse ulusu, devleti ya da onun sembollerini, hükümeti, onun kurumlarını ve resmî yetkililerini, veya yabancı bir ulusu, devleti ya da onun sembollerini, hükümeti, onun kurumlarını ve resmî yetkililerini eleştirmek ya da onlara hakaret etmekten dolayı cezalandırılmaz.”⁵⁵

örnek

Bir ülkenin silahlı kuvvetlerinin yıllık kutlamaları sırasında, yakın dönemde yapılan askerî harekâtlara karşı çıkanlar, aralarında bir bayrak ile ülkenin kuruluşunda yer alan bir tarihî şahsiyetin portresinin de bulunduğu çeşitli ‘ulusal semboller’i tahrif ederek bir protesto düzenlerler.

Protestocuların davranışı kimileri tarafından saldırgan bulunabilse de bu, siyasi bir mesaj verme amacıyla sunulan, siyasi bir ifadedir. Devletin sembolleri ve kurum olarak ordu, ‘kişi’ değildirler ve nefret söyleminin hedefleri olarak korunmazlar. Ayrıca, ordu mensuplarının, kamu görevlileri olarak davranışlarının eleştirilmesine hoşgörü göstermeleri beklenir. Her hâlükarda, bu protestoda şahsen hedef alınmamışlardır.

Hakaret

‘Hakaret’, ‘kamu görevlilerine saygısızlık’ (*desacato*), ‘kötüleme’ ve ‘iftira’ kavramları zaman zaman ‘nefret söylemi’yle karıştırılır.

Hakaret yasaları, genellikle bireyleri itibarlarına ciddi zarar verecek yanlış iddialara karşı korumayı hedefler. Hakaret durumunda başvurulacak yasal süreçler,

⁵⁴ Johannesburg Prensipleri, 2(a): “Ulusal güvenlik gerekçesiyle uygulanan kısıtlamalar; bu kısıtlamaların hakiki amacının ve açıkça ispatlanabilir sonuçlarının, bir ülkenin gerek askerî bir tehdit gibi haricî, gerekse hükümetin şiddet yoluyla devrilmesine yönelik tahrikler gibi dâhilî bir güç tehdidi ya da kullanımı karşısında kendi varlığının ya da toprak bütünlüğünün korunmasına veya bu güç tehdidi ya da kullanımına karşılık verme kabiliyetinin korunmasına yönelik olduğu ispatlanmadığı sürece, meşru değildir.” Ayrıca bkz. 34 sayılı Genel Yorum, para. 38.

⁵⁵ Johannesburg Prensipleri, 7(b).

bireyin nefret savunuculuğunu kanıtlamasını gerektirmez ve nefret söyleminden ayrılabilir. Ayrıca, hakaret konusundaki yasal işlemlerde, birey 'grupları' kendilerine ait bir itibar veya dava açma amacıyla hukuki kişilik iddiası için gerekli temelden yoksundur.

Dolayısıyla, Hrant Dink Vakfı olarak, 'gruplar'ın hakaret davaları açmasına izin veren yasaları genel olarak sorunlu buluyor ve bunların yürürlükten kaldırılmasını tavsiye ediyoruz. Bunun yerine, nefret söylemi sonucunda, bir grup kişinin uğradığı zarar, hukuka aykırı olmayan nefret söylemi hükümleri kapsamında dava veya yasal işleme konu edilmelidir.

Türklüğe hakaret (Hrant Dink Davası)

Hrant Dink, genel yayın yönetmeni olduğu Agos gazetesi için, Türkiye vatandaşları Ermenilerin kimlik sorununa ilişkin bir yazı dizisi hazırlar. Birbirini takip eden sekiz bölümden oluşan ve 7 Kasım 2003 ile 13 Şubat 2004 tarihleri arasında yayımlanan yazı dizisinde, Ermeni kimliğiyle ilgili görüşlerini dile getirerek çeşitli saptamalar yapan Dink, 'Türk'ten Kurtulmak' başlıklı yedinci yazısında, Ermeni kimliğinin, bünyesindeki 'Türk' bileşeninin olumsuz etkisinden iki yolla kurtulabileceğine işaret eder. Bunların ilki, Türklerin Ermenilerle empati kurmasıdır, ki kısa vadede bunun olması zor görünmektedir. Daha olası görünen ikinci yol ise, Ermenilerin Türkiye'nin soykırım inkârı sebebiyle 'Türk kimliği'yle ilgili olumsuz duygularından kurtulmalarıdır. Bunun için Ermenilerin, Türklere soykırımı tanınmaları yönünde baskı yapmak yerine, gayretlerini yeni Ermenistan Devleti'nin varlığını sürdürmesine ve refahını sağlamaya yoğunlaştırmaları gerekmektedir.

Hrant Dink, 'Ermenistan'la Tanışmak' başlıklı sekizinci yazısında, dizinin tamamındaki mantığı izleyerek şu cümleyi kullanır: " 'Türk'ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni'nin Ermenistan'la kuracağı asil damarında mevcuttur, yeter ki Ermeni bu mevcudiyetin farkında olsun." Dink, Ermeni makamların diaspora ile ülke arasındaki bağları güçlendirmek için daha aktif şekilde çalışmaları gerektiği, bunun ulusal kimliğin daha sağlıklı bir yapı kazanmasını sağlayacağı kanaatine varmıştır.

'Ulusalçı' olarak nitelenen bir grup tarafından, "Türklüğe hakaret" ettiği gerekçesiyle, Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesi uyarınca hakkında suç duyurusunda bulunulan Dink, Şişli Asliye Ceza Mahkemesi'nce mahkûm edilir ve karar, Yargıtay 9. Ceza Dairesi'nce onanır. Ardından, Yargıtay

Cumhuriyet Başsavcısı bu karara karşı kanun yararına bozma yoluna başvurarak, kararın bozulmasını ister.

Yargıtay Ceza Genel Kurulu 16 oya karşı 8 oyla kararı onayıp şu açıklamayı yapar:

“Yazar, Türk-Ermeni ilişkilerini ve tarihsel gelişimi kendi bakış açısıyla yorumlarken Türkler için ‘paranoya’ kelimesini, Ermeniler için ise ‘travma’ ifadesini kullanmış ve 7. maddede de Ermeni dünyasının yaşadığı tarihi dramın gerçekliğinin farkında olduğunu ve bu gerçekliğin bütün dünyanın ve Türkiye’nin kabul edeceği değerlendirmeye göre değişmeyeceğini dile getirmiştir.

Yazar, aynı zamanda ‘Herkesi vicdanıyla baş başa bırakmak için çok geç olmadığını’, ve ‘bu [soykırım] gerçekliği kabul edip etmemenin, esasen herkesin vicdani sorunu olduğunu, bu vicdanın da temelini insanlığın ortak değerlerinden ve insan kimliğimizden aldığını’ belirtmiştir.

Yazar, dolayısıyla ‘gerçeği kabul edenlerin özellikle kendi insanlıklarını arındırdıkları’ sonucuna varmıştır. Bu koşullar altında, Ceza Genel Kurulu, yazarın bu son açıklamaları ışığında okunan, ‘zehirli kana’ ilişkin aşağılayıcı cümlelerin kötü niyetle ve Türklere hakaret etmek amacıyla kullanıldığı kanısına varmıştır.

Ceza Genel Kurulu, ihtilaf konusu ibarenin Türklüğü tahkir edici nitelikte olduğu ve ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilemeyeceği/korunamayacağı sonucuna ulaşmıştır.

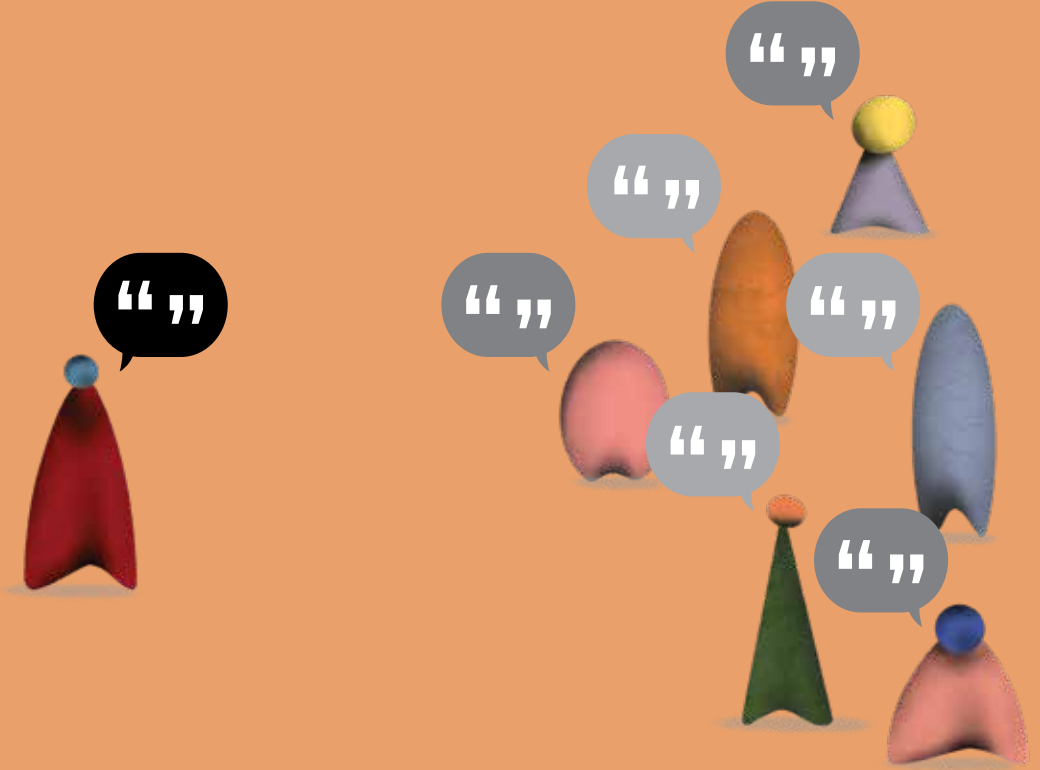
Ceza Genel Kurulu, 7 Ekim 2005 tarihli Yerel Mahkeme kararının gerekçesinde yetersizlikler bulunmasına rağmen, 9. Ceza Dairesi’nin bu kararı haklı olarak onadığına ve dolayısıyla Başsavcı tarafından yapılan olağanüstü temyiz başvurusunun reddedilmesi gerektiğine karar vermiştir.”

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Hrant Dink’in öldürülmesinin ardından verdiği kararda, bu hükmün Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. maddesinde korunan ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine karar verir. (Dink/Türkiye, no. 2668/07, 14 Eylül 2010).

II. BÖLÜM

NEFRET SÖYLEMİYLE MÜCADELE

Bu bölümde, nefret söylemine karşı mücadele yöntemleri ve bu tür söylemlere yol açan önyargıya meydan okuyacak çeşitli tedbirleri ana hatlarıyla sunacağız.

Hrant Dink efret söylemiyle mücadelenin, birbirini tamamlayan üç eylem alanını temel almasını tavsiye eder. Bu çerçevede,

1. Devletler, ifade özgürlüğü hakkının kullanılmasını ve ayrımcılığa uğramama ve eşitlik haklarının **korunmasını mümkün kılan bir ortam yaratmalı**;
2. Devletler, ifade özgürlüğü ve eşitliği desteklemek için bir dizi **pozitif politika tedbirini** hayata geçirmeli;
3. Diğer paydaşlar (sivil toplum, medya ve özel işletmeler), önyargı ve ayrımcılığın temelinde yatan nedenlerle mücadele etmek ve nefret söylemine karşı çıkmak üzere **gönüllü girişimlerde** bulunmalıdır.

1) İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN VE EŞİTLİK HAKLARININ KULLANILMASINI MÜMKÜN KILAN BİR ORTAM YARATILMASI

İfade özgürlüğü ve eşitlik haklarının kullanılmasını mümkün kılan bir ortam yaratılması, sadece uluslararası insan hakları hukuku kapsamında devletlerin bir yükümlülüğü değil, aynı zamanda nefret söylemini teşhir etmek ve buna karşı koymak için fırsat sunmanın da temel bir koşuludur. Devletler, hem ifade özgürlüğünü, hem eşitlik haklarını koruyan uluslararası ve bölgesel insan hakları araçlarını ve bu hakların kendi ulusal yasal çerçevelerine tam olarak dâhil edilmesini sağlamalıdır.

a) İfade özgürlüğü hakkının kullanılmasını mümkün kılan bir ortam

Devletlerin, anayasalarda ve muadili belgelerde bu hakkı güvence altına almaları ve tüm yasaların ve politikaların uluslararası ifade özgürlüğü standartlarına uygun olmasını sağlamaları gerekir. Özellikle, ifade özgürlüğüne getirilecek her türlü kısıtlama yasalarda yer almalı; bu kısıtlama meşru bir çıkar doğrultusunda, dar bir çerçevede tanımlanmalı ve demokratik bir toplumda söz konusu çıkarın korunması elzem olmalıdır.

i) Nefret söylemine etkili cevaplar verilmesini mümkün kılacak her strateji, özellikle azınlıkları veya ötekileştirilmiş grupları hedef alanlar veya orantısız şekilde etkileyenler olmak üzere, ifade özgürlüğü hakkını gereksiz yere kısıtlayan yasaların yürürlükten kaldırılmasını veya ıslah edilmesini de kapsamalıdır. Hrant Dink Vakfı, tüm devletlerin

- her türlü ‘dine hakaret’ yasasını;⁵⁶
- devleti veya devletin kurumlarını ya da simgelerini eleştiri veya hicivden koruyan hükümler de dâhil olmak üzere, ‘millet olma’ veya ‘millî birlik’ gibi soyut fikirleri koruyan tüm yasaları (örn. ‘isyana teşvik’);
- özellikle kamu görevlileri ve devlet başkanlarını tahkir veya hicivden koruyan yasalar da dâhil olmak üzere, hakareti yasadışı ilan eden tüm yasaları (örn. ‘kamu görevlilerine saygısızlık’);⁵⁷
- cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsel kimlik veya cinsel yönelim gerekçesiyle ayrımcılık yapan, ‘genel ahlak’ gibi fazla geniş kavramları öne süren veya sözde ‘geleneksel değerler’i koruyan tüm yasaları;⁵⁸
- bireylerin, nefret söylemi olayları da dâhil olmak üzere, şiddet ve tahammülsüzlüğe karşı etkili ve birlikte barışçıl şekilde cevap verebilme becerisini engellerek, protestoyu izin şartına bağlayan ya da kendiliğinden gelişen protestoları veya karşı protestoları yasaklayan yasaları;⁵⁹
- başta kaynaklara erişimi kısıtlayanlar olmak üzere, sivil toplum kuruluşlarının ayrımcılık ve şiddeti aktif olarak takip etme ve bunlara cevap verme becerisine ket vuran, örgütlenme özgürlüğüne ayrımcı, gereksiz veya orantısız engeller getiren yasaları;⁶⁰
- ifade özgürlüğüne getirilen herhangi bir kısıtlamanın gerçek ulusal güvenlik çıkarlarını koruma amacına dönük olarak dar bir şekilde hazırlanmasını sağlamak ve azınlık gruplarını hedef alan ayrımcılık veya fişlemeden korumak üzere, terörle mücadele veya ‘aşırılık’ konusundaki geniş yasaları yürürlükten kaldırmalarını tavsiye eder.⁶¹

ii) Devletler aynı zamanda, bağımsız ve eleştirel sesleri hedef alan saldırıların cezasız kalmasına son vermek için ortak çaba göstermelidir. Birçok toplumda,

⁵⁶ Bkz. Rabat Aksiyon Planı, para. 19 ve Camden Prensipleri, 12.3.

⁵⁷ Örn. bkz. ARTICLE 19, “Defining Defamation” [Hakareti Tanımlamak], Londra, 1999.

⁵⁸ Bkz. ARTICLE 19, “Traditional values? Attempts to censor sexuality: Homosexual Propaganda Bans, Freedom of Expression and Equality” [Geleneksel değerler? Cinselliği sansürleme girişimleri: Eşcinsel Propagandası Yasakları, İfade Özgürlüğü ve Eşitlik], 2013.

⁵⁹ Bkz. ARTICLE 19, “Right to Protest Principles” [Protesto Etme Hakkı Prensipleri], 1999.

⁶⁰ Örn. bkz. BM Özel Raportörü’nün toplantı Yapma ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin raporu (Your Rights on One Page: Factsheet series).

⁶¹ Bkz. Johannesburg Prensipleri

tahammülsüzlüğe ve ayrımcı şiddete karşı sesini yükseltmek ve eylemler düzenlemek, hem kişiler, hem de onların çalışma arkadaşları ve aileleri açısından ciddi güvenlik endişeleri yaratabilir. İfade özgürlüğü hakkını kullanan bireylere yönelik tehdit ve diğer her türlü şiddet ve bu gibi suçların cezasız kalması, ivedilikle üzerine düşülmesi gereken ve toplumun tamamı üzerinde derin bir caydırıcı etki yaratan bir meseledir.

Devletlerin, ifade özgürlüğü haklarını kullanan bireylere yönelik her türlü saldırının tartışmasız bir biçimde lanetlenmesini sağlaması ve kamu görevlilerinin bu tür saldırıları teşvik edebilecek veya destek verildiği izlenimini doğuracak beyanatlarda bulunmaktan kaçınması gerekmektedir.

Devletler, özellikle

- bunun tekerrür eden bir sorun olduğu yerlerde, sarf ettiği sözlerden ötürü hedef alınması muhtemel bireylerin korunmasına yönelik özel tedbirleri hayata geçirmeli;
- ifade özgürlüğüne yönelik suçların bağımsız, hızlı ve etkili soruşturma ve kovuşturmalara konu olmasını sağlamalı;
- ifade özgürlüğüne yönelik suçların kurbanlarının uygun yasal yollara erişimini mümkün kılmalıdır.⁶²

iii) Devletler ayrıca, kamuyu ilgilendiren işlerin şeffaf bir şekilde yürütülmesini sağlamalı ve herkesin bilgiye erişim hakkını güvence altına almalıdır. Bilgiye erişim hakkının reddedildiği resmî gizlilik kültürleri, güç sahibi bireylerin dikkati kendi hatalarından veya siyasi başarısızlıklarından uzaklaştırarak azınlıkları ve ötekileştirilmiş grupları günah keçisi hâline getirmelerine olanak verir. Buna karşılık, bilginin serbestçe aktığı ‘açıklık’ kültürlerinde, grup kimliklerinin manipülasyonuna yönelik bu tür girişimlerin siyasi araçlar olarak etkisini zayıflattığı gibi, bu gibi bölücü girişimlere karşı koymak için kullanılacak bilgileri de kamuoyunun hizmetine sunar. Şeffaflık ve hesap verebilirlik aynı zamanda, toplumun tüm kesimlerinin kamu kurumlarına yönelik inancını ve güvenini yükseltebilmekte, dolayısıyla bireylerin ve grupların ‘kanunu eline almaya yönelik’ şiddet çağrılarına uyma eğilimini zayıflatmaktadır.

iv) Devletler, dijital teknolojiler söz konusu olduğunda da ifade özgürlüğü hakkının tam olarak korunmasını sağlamalıdır. Dijital teknolojiler, başta azınlıklar

62 Örn. bkz. “Joint Declaration of international freedom of expression mandates on Crimes Against Freedom of Expression” [Uluslararası ifade özgürlüğü kuruluşlarının ifade özgürlüğüne yönelik suçlara ilişkin ortak deklarasyonu], Haziran 2012.

ve ötekileştirilmiş gruplara mensup bireyler olmak üzere, tüm insanlar için kimlikler ve ilişkili konular hakkında bilgi alabilecekleri, bunları geliştirebilecekleri ve destek arayabilecekleri, başkalarıyla topluluklar oluşturabilecekleri ve tahammülsüzlük ve nefret söylemine karşı konuşmak da dâhil olmak üzere, endişe yaratan meselelerde seslerini duyurabilecekleri, hayati bir mecra teşkil etmektedir.

Diğer yandan, devletler ve özel şirketler, internet üzerinden aktarılan ve bir kısmı yasadışı veya zararlı olabilecek içeriklerin hacminden ötürü, çevrimiçi içerik üzerindeki kontrollerini yoğunlaştırmaları yönünde, gitgide güçlenen bir baskıya maruz kalmaktadır. Bu baskı, internet kullanıcılarının gerçek isimlerini saklama imkânının yasaklanması veya anonimliğin zayıflatılmasının kolaylaştırılması çağrılarını ile araçların içerikleri daha proaktif şekilde takip edip internet ortamından kaldırması ve/veya bunu yapmayan araçların bunlardan sorumlu tutulması tekliflerini de barındırmaktadır. Bu tedbirler, internetin güçlü görüş ve fikir alışverişi için açık ve kamusal bir forum olma özelliğini tehdit edebileceği gibi, nefret söylemini ifşa etmek, nefret söylemine itiraz etmek ve karşı çıkmak için yaratıcı bir alan olma imkânını da kısıtlayabilir. Dolayısıyla, çevrimiçi ortamda kimliğini gizli tutma ve ifade özgürlüğü hakkının korunması, araçların üçüncü tarafların yarattığı içeriklerle ilgili sorumluluğu, içeriklerin kimler tarafından hangi şartlarda kısıtlanabileceği, kullanıcıların hak ihlallerinde başvurabileceği yasal yollar gibi konuların, devletler tarafından insan hakları çerçevesinde netleştirilmesi önemlidir.

b) Eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakkının tam olarak korunmasını sağlamak

Devletler, ulusal anayasalarda veya bunların muadili belgelerde, eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakkını güvence altına almanın yanı sıra, tüm ulusal yasaların kanun önünde eşitliği ve kanunlar tarafından eşit korunmayı güvence altına almasını ve ayrımcılığa karşı, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında kabul edilen tüm gerekçeler temelinde güvence sunmasını sağlamalıdır.

Nefret söyleminden en çok etkilenen bireylerin uğradıkları zararı tazmin ettirme imkânlarının sınırlı olması, çoğu zaman, ayrımcılıkla güçlü ve etkili mücadele için gereken araçların bulunmadığı bağlamlarda görülen bir durumdur. Alternatifler az olduğundan zaman zaman ceza hukukuna başvurulmakta, ancak bu yöntem ayrımcılık olaylarının çözüme kavuşturulması için genellikle etkili bir zemin sağlayamamakta, hatta ters etki de yaratabilmektedir.

i) Hrant Dink Vakfı, eşitlik ve ayrımcılığa uğramama haklarının uygulamada tam olarak korunmasını sağlamak için ARTICLE 19 tarafından tavsiye edilen iki eylem yolunu desteklemektedir. Devletler,

- Uluslararası insan hakları kapsamında tanınan koruma altındaki gerekçelerden herhangi birinde ayrımcılığı ve ötekileştirmeyi resmî veya gayiresmî olarak kurumsallaştıran tüm yasaları ve politikaları yürürlükten kaldırmalıdır. Bunların varlığı bile, ayrımcılığın gözardı edildiği, hatta zımnen teşvik edildiği ortamlar yaratır.

- Ayrımcılıkla mücadele mevzuatını yürürlüğe koymalı veya güçlendirmeli, özellikle bu tür yasaların en azından

- kişiyi, koruma altındaki bir özelliğinden ötürü, benzer bir durumda diğerlerinin göreceği muameleye kıyasla olumsuz muamele görmesine neden olan doğrudan ayrımcılığa karşı korumasını;
- nötr bir kural, ölçüt veya uygulamanın koruma altındaki bir özellikle tanımlanan bir grubu, benzer bir durumda diğerlerinden çok daha olumsuz şekilde etkilediği dolaylı ayrımcılığa karşı koruma sunmasını;
- dolaylı ayrımcılığın üstesinden gelip gerçek eşitliği kurmak üzere, gerektiğinde, ölçülü bir şekilde, geçici özel tedbirlerin devreye sokulmasını;
- uluslararası insan hakları hukuku kapsamında tanınan, mümkün olan en geniş 'koruma altındaki özellikler' yelpazesinin, ayrımcı nefret ve eylem için potansiyel gerekçelere dâhil edilmesini;
- istihdam; sosyal güvenlik ve sosyal yardıma erişim; eğitim; mal ve hizmet tedariki; iskân; adalete erişim; evlilik de dâhil özel hayat ve aile hayatı; ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü de dâhil siyasi katılım; hukuki yaptırım gibi, çok çeşitli bağlamlarda uygulanmasını;
- ayrıcalıklı muamelenin nesnel olarak meşru bir amaca dayandığı ve söz konusu amaca ulaşmak için kullanılacak araçların uygun ve gerekli olduğu durumlarda bunu savunmaya imkân tanıyacak unsurlar barındırmalarını;
- telafi konusunda, öncelikle medeni hukukta ve idare hukukunda bir dizi çözüm yolu, ayrıca hukuk dışı alanda, eşitlik için çalışan kurumlar tarafından sunulabilecek arabuluculuk ve alternatif uyuşmazlık çözümü gibi mekanizmalar getirmelerini

sağlamalıdır.

ii) Ayrıca, devletler, ceza hukuku çerçevelerinin nefret suçlarını tam olarak tanımalarını ve bunlar için ölçülü yaptırımlar getirmesini sağlamalı ve bu yasalara

mümkün olan en geniş 'koruma altındaki özellikler' yelpazesini dâhil etmelidirler. Bu yasaların etkili şekilde uygulanması, kurbanları / geride kalanları bu tür suçları bildirmeye teşvik etmek ve bildirilen olayların ve başarılı davaların sayısına dair resmî istatistiklerin her bir önyargı türüne göre ayrılmış şekilde toplanmasını sağlamak üzere takip edilmelidir.

iii) Devletler, eşitlik için çalışan bağımsız kurumlar tesis etmeli ya da bunların oynadığı rolü güçlendirmeli veya ulusal insan hakları kurumlarının yetki alanlarını, eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakkını –ifade özgürlüğü hakkı bakımından da– destekleyecek ve koruyacak şekilde genişletmelidirler.⁶³

Bu tür kurumlara, aşağıda belirtilen faaliyetleri yürütebilmeleri için gereken yetkiler ve kaynaklar sağlanmalıdır.

- Yasa ve politikaların geliştirilmesi, takip edilmesi ve değerlendirilmesi için gerekli bilgileri sağlamak üzere, öncelikli alanlardaki ayrımcılığın derecesi ve etkisi hakkında veri toplama mekanizmaları oluşturma ve bu konudaki ampirik ve diğer araştırmaları destekleme;
- Yasama organlarına ve hükümetlere, devletlerin ifade özgürlüğü ve ayrımcılığa uğramama hakkına ilişkin uluslararası insan hakları konusundaki yükümlülüklerine uygun, sivil toplumun bu süreçlere tam ve etkili şekilde katılmasını teşvik eden yasa ve politikaların geliştirilmesinde yardımcı olma;
- Ayrımcılıkla ilgili şikâyetleri alma ve gerekli durumlarda, alternatif/gönüllü uyuşmazlık çözümü mekanizmaları sağlama;
- Farklı toplumların kendi içindeki veya arasındaki gerilimleri takip eden resmî erken uyarı mekanizmaları veya odak noktalarına destek olma ve bilgi sağlama;
- Toplumlar arası etkileşim ve diyalog için farklı mekanizmaları teşvik etme ve uygun durumlarda destekleme.

İnsan hakları ulusal kurumlarının veya eşitlik için çalışan kuruluşların tek başlarına faaliyet göstermemeleri önemlidir. Bunlar, ayrımcılığın temel sebeplerini ele alabilmeleri için, kamu kurumlarıyla ve uygun durumlarda, özel aktörler ve sivil toplumla ortaklık kurmak üzere güçlendirilmelidirler. Bu bakımdan, bu kılavuzda anahatlarıyla verilen tedbirlerin yanı sıra İnsan Hakları Konseyi'nin 16/18 sayılı

⁶³ BM Genel Kurulu'nun 48/134 sayılı ve 20 Aralık 1993 tarihli kararına göre, tüm ulusal insan hakları kurumları, Ulusal Kurumların Statüsüne ilişkin Prensipler (Paris Prensipleri) uyarınca kurulmalıdır.

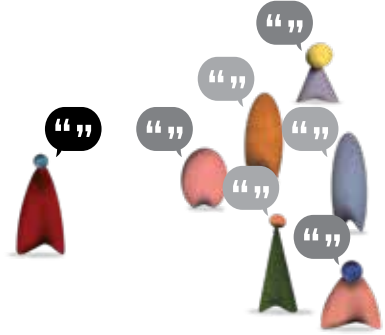
kararı ve Rabat Eylem Planı ışığında, ayrımcılığın temel sebeplerini irdelemeye yönelik ulusal eylem planlarının geliştirilmesinde ve uygulanmasında tamamlayıcı bir rol oynamalıdır.

2) DEVLETLER TARAFINDAN HAYATA GEÇİRİLEBİLECEK POZİTİF POLİTİKA TEDBİRLERİ

Hrant Dink Vakfı, devletlerin, önyargı ve ayrımcılığı ele almak ve nefret söylemiyle mücadele etmek için, öncelikle kamusal yaşamın her alanında bir dizi pozitif tedbir kullanmalarını tavsiye eder. Bu tedbirler, kamu görevlilerinin insan haklarına saygı göstermeye, toplumun tüm kesimlerinin de diyalogu teşvik etmeye ve katılımı geliştirmeye yönelik güçlü taahhütleri üzerine kurulmalı ve bunlarla desteklenmelidir.

Tahammülsüzlüğün varlığını kabul edip buna karşı ses çıkarmak

Siyasetçiler de dâhil olmak üzere kamu görevlileri, tahammülsüzlüğün ve ayrımcılığın varlığının kabul edilmesi ve bunlara karşı hızla tepki verilmesi konusunda kilit bir rol oynayabilirler. Bu kapsamda, gerek davranışın kendisinin, gerek belirtisi olan önyargının varlığı tanınmalı ve reddedilmeli; hedef alınan bireyler veya gruplar, acıları paylaşarak desteklenmeli ve bu tür olaylar toplumun geneli için zararlı olaylar olarak nitelendirilmelidir. Bu müdahaleler, özellikle toplumlararası gerilimlerin yüksek veya tırmanmaya yatkın olduğu ve –örneğin seçim öncesi dönemlerde olduğu gibi– siyasi açıdan kazanılacakların ve kaybedileceklerin büyük olduğu bağlamlarda özellikle önemlidir.

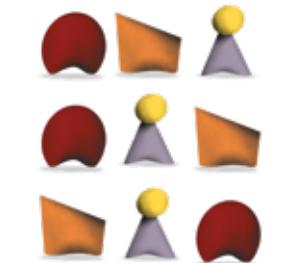

Kamu görevlilerinin yapacağı erken ve etkili bir müdahale, gerilimin tırmanmasını önleyebilir ve başkalarını benzer eylemlerde bulunmaktan caydırabilir. Kamu görevlileri ayrıca, özellikle nefret söylemine hedef olanların yanı sıra, nefret söylemi destekçilerinin sıklıkla adına konuştuklarını iddia ettikleri ‘sessiz çoğunluk’ gibi sempatiyle yaklaşan müttefikler de dâhil olmak üzere diğer aktörlerin karşı söylemlerine alan açma konusunda da önemli bir rol oynayabilirler. Dolayısıyla, kamu görevlileri, tahammülsüzlüğe ve ayrımcılığa karşı daha geniş bir diyalogun başlatılmasında veya teşvik edilmesinde kilit rol üstlenebilirler.

Kamu görevlilerinin tahammülsüzlük ve ayrımcılığa karşı söylemlerinin en çok etkili olduğu durumları incelemek için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Kamuoyunun belirli kesimlerini nefret söylemi mesajlarına duyarlı hâle getiren, altta yatan kaygı ve yanlış algılamalar kamu görevlileri tarafından esaslı ve ikna edici bir şekilde ele alınmadığı takdirde, bu gibi mesajların lanetlenmesi yetersiz kalabilir. Bu yüzden, kamu görevlilerinin vereceği cevaplar nüanslı olmalı ve suçlamanın ötesine geçerek, kamuoyundaki kaygılara karşılık oluşturacak ve gerektiğinde meydan okuyacak nitelikte, olgulara dayalı, ikna edici karşı anlatılar sunmalıdır. Bununla birlikte, kamu görevlileri, kamusal söylem üzerinde etkisi olmayan kişilerin ve kurumların nefret söylemi üretmesi durumunda yanıt vermekten kaçınmalıdırlar, çünkü yanıt verdikleri takdirde bu söyleme gereğinden fazla ilgi gösterilmiş olacaktır.

Kamu görevlileri, **ayrımcılığı destekleyebilecek veya eşitliği baltalayabilecek beyanlarda bulunmaktan kaçınmanın önemi** konusunda bilgilendirilmeli ve nefret söylemi biçiminde olanlar da dâhil olmak üzere, şiddetin veya ayrımcılığın önemsizleştirilmesinin tehlikelerinin ve söz konusu sıkıntılar karşısında sessiz kalmanın üstü örtük tasdik anlamına gelebileceği ihtimalinin bilincinde olmalıdırlar. Bu bakımdan, kamu kuruluşlarının, kamu görevlisi sıfatıyla konuşan bireylerin davranışlarını düzenleyen açık kuralları olması gerekir. Siyasi partiler tarafından kabul edilen etik kurallar ve 'ayrımcılık yapmama' politikaları da pozitif politika tedbirleri olarak değerlendirilmelidir.

Eşitlik eğitimi

Kamu kurumlarının ayrımcılık ve tahammülsüzlükle mücadele etme kapasitelerine güven duyulmasının sağlanması için, kamu görevlilerinin ayrımcılığın mahiyetini ve farklı bireyler ve gruplar üzerindeki etkilerini her yönüyle bilmesi ve eşitliği desteklemeye büyük önem vermesi gerekir.

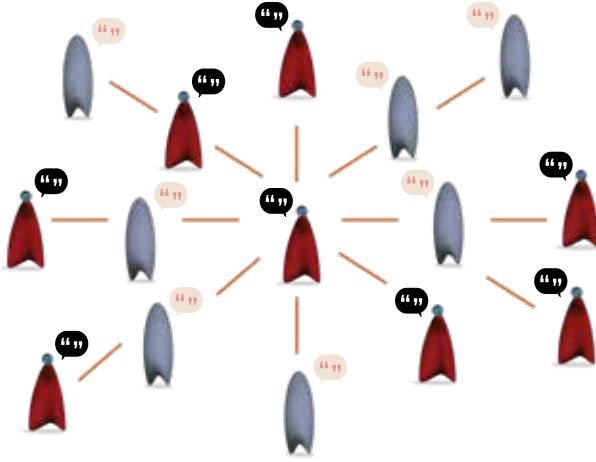
Devletler, özellikle de ayrımcılığın kurumsallaştığı veya tarihî olarak ayrımcılığa göz yumulan yerlerde, kamu görevlilerine, kamuya mal olmuş kişilere ve devlet kurumlarına, eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakları konusunda eğitim vermelidir. Bu konuda okullar ve diğer eğitim ortamları, silahlı kuvvetler, emniyet güçleri, yasama, tıp mesleği, hukuk hizmetleri, siyasi birlikler ve dinî kurumlar öncelikli olmalıdır.

Eşitlik eğitimi, kurumsallaşmış ayrımcılıkla mücadele etmek üzere tasarlanan geniş tedbirler yelpazesinde yer alabilir ve kurumlara güven tesis etmeye yönelik çalışmaların sürdürüldüğü yerlerde halka açıkça duyurulmalıdır.

Medyada çoğulculuk ve eşitlik için kamu politikası

Tüm devletler, çeşitlilik içeren, çoğulcu bir medya için bir kamusal düzenleyici çerçevenin kurulup hayata geçirilmesini sağlamalıdır. Bu çerçeve

- medyaya yönelik her türlü düzenlemenin, hükümetten bağımsız, kamuoyuna hesap verebilir, şeffaf şekilde faaliyet gösteren kuruluşlar tarafından yapılması prensibine uygun olmalıdır;
- farklı toplumların, sınırlara bakılmaksızın, diğerleri tarafından üretilen içerikleri alma hakkının yanı sıra kendi içeriklerinin üretilip dolaşıma girmesi için, medya, bilgi ve iletişim teknolojilerine serbestçe erişip bunları kullanma hakkını da desteklemelidir.⁶⁴

Bu çerçeve hayata geçirilirken uygulanacak tedbirler arasında şunlar da yer almalıdır:

- Telefonlar, internet ve elektrik de dâhil olmak üzere iletişim imkânlarına ve medya hizmetlerine evrensel ve makul fiyatlı erişimin desteklenmesi;
- Gazete, radyo ve televizyon kanallarının ve diğer iletişim sistemlerinin oluşturulması hakkına ilişkin ayrımcılığın ortadan kaldırılması;

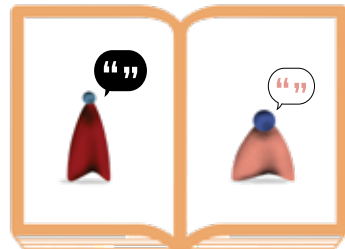
⁶⁴ Camden Prensipleri, 5.

- Kamuoyunun çeşitli yayıncılık hizmetleri alabilmesini sağlamak üzere, farklı iletişim platformlarında, yayıncılık için yeterli ‘alan’ tahsis edilmesi;
- Yayın frekansları da dâhil olmak üzere kaynakların kamusal, ticari ve yerel medya arasında adil şekilde paylaşılarak, bunların bir arada, toplumun barındırdığı tüm kültürleri, toplulukları ve görüşleri yansıtmasının sağlanması;
- Medya kuruluşlarının idari kurullarının, geniş bir şekilde, toplumun tamamını yansıtmasının zorunlu kılması;
- Medya sahipliğinin tek bir elde toplanmasına engel olacak, etkili tedbirlerin hayata geçirilmesi;
- Herkese güvenilir, çoğulcu ve zamanında bilgi sağlamanın ve çoğulculuğa önemli katkıda bulunan veya farklı toplumlar arasında diyalogu teşvik eden içeriklerin üretiminin desteklenmesi için, bağımsız ve şeffaf bir süreçle ve nesnel kriterler temelinde finansal ve diğer türlü kamu desteği sağlanması;
- Azınlık dillerinin kullanımı üzerindeki, özellikle farklı topluluklara hitap eden medya organlarını caydıran veya engelleyen her türlü kısıtlamanın yürürlükten kaldırılması;
- Farklı toplulukları hedef alan medya organları da dâhil olmak üzere, çoğulculuğun, yayın lisans başvurularının değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulmuş kriterlerden biri hâline getirilmesi;
- Dezavantajlı ve dışlanan gruplara, eğitim fırsatları da dâhil olmak üzere, medya kaynaklarına adil erişim sağlanması.

Medya sürekli olarak değişirken, çoğulculuğu, ifade özgürlüğünü ve eşitliği sağlamak üzere, devlet ve hükümet kontrolündeki medya sistemleri dönüştürülerek, mevcut kamusal yayın ağları güçlendirilerek ve kamusal medyaya yeterli fon sağlanarak, medyada kamusal değerler korunup iyileştirilmelidir.

Toplumsal eğitim ve bilgilendirme kampanyaları

Toplumsal eğitim ve bilgilendirme kampanyaları, bireyleri koruma altındaki özellikleri zemininde hedef alan olumsuz kalıpyargılarla ve ayrımcılıkla mücadelede temel bir önem taşır. Doğru bilgilerle hazırlanan bu tür kampanyalarla, halk arasında yaygın olan inanışlar ve yanlış kanılar ortadan kaldırılabilir ve

bireylere, günlük etkileşimlerinde tahammülsüzlüğün tezahürlerine karşı koymak için ihtiyaç duydukları yüksek güveni verir.

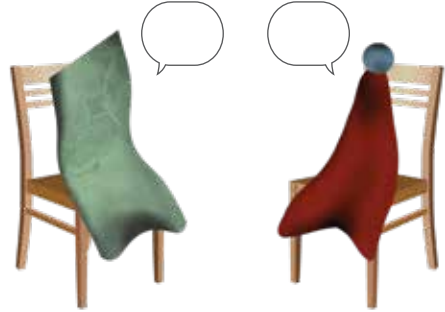
Toplumsal eğitim ve bilgilendirme kampanyaları ilk, orta ve yüksek öğretime entegre edilmeli ve zorbalık kurbanlarına –örneğin akran liderliğindeki girişimlerle verilecek– destek hizmetleri gibi, bu sorunla mücadelede dönük somut politikalarla takviye edilmelidir. Okul malzemelerinde çoğulculuğun sağlanmasına ve belirli gruplara yönelik kalıpyargılar ve önyargılar içeren ders kitaplarının kullanılmamasına dikkat edilmelidir.

Dönüştürücü adalet

Geniş ve sistematik ayrımcılık gibi büyük insan hakları ihlallerinin ardından hakikat, adalet, uzlaşma ve tazminatı güvence altına almaya yönelik mekanizmaların, tarihî olayların arkasındaki ‘hakikat’e dair yetkin ve ortak bir yorumu tesis etme konusunda olumlu bir mahkeme dışı yol olduğu ve ayrışan toplumlarda uzlaşma için bir dayanak oluşturduğu kanıtlanmıştır.

Tarihî olaylara dair açık ve kapsayıcı tartışmaların ve eleştirel müzakerelerin bastırıldığı ve tek taraflı olarak ilan edilen veya hukuk aracılığıyla dayatılan ‘hakikat’in bulunduğu yerlerde ise, farklı topluluklar arasındaki kırınglıklar ve güvensizlikler alttan alta devam ederek, tekrar çatışmalar yaşanması tehlikesini doğurabilir.

Devletler, belirli olayların veya sistemli ayrımcılık ya da şiddet meselelerini etkisi ve bıraktığı mirasın kamuoyu önünde resmen tanınmasının yanı sıra, ilgili olayları aşım bunları telafi etmek üzere, bazı olaylar veya zamanların sembolik simgesel olarak anılmasında önemli bir rol oynayabilirler. Bu çoğunlukla, insanların yaşananları kavraması ve bunlarla barışması için, anıtlar, müzeler ve toplantı mekânları gibi kamusal alanların tahsis edilmesineyle sağlanır.

3) DİĞER PAYDAŞLARIN GÖNÜLLÜ GİRİŞİMLERİ

Devletin yanı sıra paydaşlar da eşitlik ve ayrımcılığa uğramama ve ifade özgürlüğü haklarının desteklenmesinde önemli bir rol oynayabilirler. Birçokları bunu kurumsal ve/veya sosyal sorumluluklarının merkezî bir parçası olarak görür.

Sivil toplum girişimleri

Sivil toplum, insan haklarını korumaya ve desteklemeye yönelik çabaların ilerlemesinde, bunun temel faaliyet alanı olmadığı yerlerde dahi kritik bir rol oynar. Benzer veya farklı geçmişleri olan kişiler arasında resmî ya da gayriresmî etkileşimler için gerekli alanı ve farklı bireylerin ifade özgürlüklerini kullanabilecekleri, eşitsizliği ve ayrımcılığı konu edebilecekleri platformları sağlayabildiklerinden, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri nefret söylemiyle mücadelede merkezî rol oynayabilir. Yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde, ayrımcılık ve şiddet olaylarının izlenmesi ve nefret söylemine karşı çıkılmasında en yenilikçi ve en etkili çalışmaları sivil toplum girişimleri yürütürler.

Sivil toplum girişimleri, genellikle, ayrımcılığa ve şiddete en çok maruz kalan kişiler ve topluluklar tarafından tasarlanıp uygulanır ve kamuoyunu eğitici nitelikte, pozitif mesajlar iletmenin yanı sıra ayrımcılığın doğası ve etkisini gözlemlemeye yönelik eşsiz fırsatlar sunarlar. Dolayısıyla, sivil toplum için güvenli, olanak tanıyan bir ortam yaratmak hayati önem taşır.

Nüfuzlu aktörler ve kurumsal ittifaklar

Kamuoyunun ayrımcılığı ve ayrımcılığın etkilerini daha iyi anlamasını sağlamak için, hükümet, sivil toplum ve toplumun geneli arasındaki diyalogun ve etkileşimin güçlendirilmesi gerekir. Kilit aktörler, toplumda tahammülsüzlük ve önyargının tezahürleriyle mücadele etmek üzere ittifaklar oluşturmalı, özellikle de bu sorunla başa çıkmak üzere sivil toplum kuruluşları, emniyet teşkilatı, politika yapıcılar, eşitlik için çalışan kuruluşlar, sanatçılar, dinî kurumlar ve uluslararası kuruluşların desteğini almaya çalışmalıdırlar.

Haziran 2021’de, üzerinde gökkuşağı renklerinin ve ‘Powered by pride’ [Gücünü onurdan alır] yazısının bulunduğu tişörtüyle çekilmiş bir fotoğrafını sosyal medyada paylaşan Galatasaraylı futbolcu Taylan Antalyalı, nefret söyleminin hedefi hâline geldi. Ardından, Galatasaray Kulübü Yönetim Kurulu Sözcüsü, kurum adına, Onur Yürüyüşü’ne destek olmak amacıyla böyle bir paylaşım yapan futbolcunun arkasında olduklarını ifade etti: “... Bu değerler arasında ifade özgürlüğü vardır. Bu değerler arasında hiç kimsenin kimliğinden ötürü ayrımcılığa uğramaması vardır. Bu değerler arasında, kimliğinden dolayı ayrımcılığa uğrayanların yanında durmak için illa o kimliğe sahip olmanın gerekmediğinin bilinci vardır. (...) İşte böyle bir perspektifle değerli sporcumuzun sosyal medyada bu yönde verdiği mesajdan dolayı muhatap olduğu demokratik eleştiri sınırlarının çok dışındaki ifadeleri en güçlü şekilde kınıyor, Galatasaray Kulübü olarak tereddütsüz

olarak yanında durduğumuzu, dilerse hukuki süreçler de dâhil olmak üzere her türlü desteği vermeye hazır olduğumuzu ifade ediyoruz.”⁶⁵ Kulüp yönetiminin bu olaydaki tavrı, kamuoyunda oluşan nefret söylemiyle mücadelede kurumların desteğinin önemini bir kez daha ortaya koydu.

Benzer bir iyi örnek, Türkiye Kadın A Millî Voleybol Takımı'nın bir oyuncusunun sosyal medyada bir fotoğraf paylaşması üzerine cinsel yönelimiyle ilgili olarak nefret söyleminin hedefi hâline gelmesinin ardından yaşandı. Sosyal medyada homofobik saldırılara maruz kalan oyuncuya hem takımından, hem de Türkiye Voleybol Federasyonu'ndan destek mesajları geldi. Federasyon Basın Sözcüsü, konuyla ilgili açıklamasında, oyuncunun çok başarılı bir sporcu olduğunu vurgulayarak “Herkesin özel hayatı kendisine aittir, gerisi lafûzüaftır” dedi.

Bağımsız ve çoğulcu medya

Nefret söylemiyle mücadele etmek üzere medya üzerine uygulanan her türlü politika tedbiri, medyanın siyasi etkilerden bağımsız, açık şekilde hesap verebilir ve şeffaflık içinde faaliyet gösteren kurumlar tarafından düzenlenmesi gerektiği yönündeki temel ilkeye saygı göstermelidir. Editoryal bağımsızlık ve medyada çoğulculuk zarar görmemelidir, çünkü bunlar demokratik bir toplumun işleyişi açısından temel önem taşır.

Görsel medya açısından, her türlü düzenleyici çerçeve, azınlıkların ve ötekileştirilmiş grupların medya, bilişim ve iletişim teknolojilerini kendi içeriklerinin üretmesi ve dolaşıma sokulması ve sınırlara bakılmaksızın, diğerleri tarafından üretilen içerikleri alma hakkını desteklemelidir.⁶⁶

Her türlü kitle iletişim aracı, mümkün olan en geniş koruma altındaki özellik yelpazesindeki bireylerin eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakkına destek vermek konusunda ahlaki ve sosyal bir sorumluluk taşıdığını kabul etmelidir. Her kitle iletişim kuruluşu, kendi bünyesi içinde,

- iş gücünün çeşitlilik içermesini ve toplumun genelini temsil etmesini sağlamak;
- toplumdaki tüm gruplarda endişe yaratan meseleleri mümkün olduğunca değinmek;

⁶⁵ “Dayanışma 2-Homofobi o!”, Kaos GL, 28 Haziran 2021 (<https://kaosgl.org/haber/dayanisma-2-homofobi-o>)

⁶⁶ Camden Prensiplerinin 5. maddesi, çoğulculuk ve eşitlik için bir kamu politikası çerçevesi yaratılması konusunda daha etraflı bir şekilde yol gösterilmektedir.

- farklı toplulukları homojen yapılanmış gibi göstermek yerine, bunların barındırdığı çoğul haber kaynakları ve sesleri bulmak;
- bilgi aktarımında kabul görmüş profesyonel ve etik standartları karşılayan yüksek standartları tutturmak;
- medyada ve gazeteciler arasında, eşitlik ilkelerine uygun meslekî davranış kurallarını ilan edip etkili şekilde uygulamak

üzere gerekli adımları atmalıdır.⁶⁷

Medya kuruluşları ayrımcılıkla proaktif şekilde mücadele etmek için

- bağlam içinde, olgulara dayalı ve hassas haberler yapmalı;
- ayrımcılık eylemlerinde kamuoyunun dikkatini çekmeli;
- bireylerin ve grupların ayrımcılığa ve olumsuz kalıpyargılara maruz kalma olasılığının medya tarafından pekiştirilmesi tehlikesine karşı tetikte olmalı;
- ırka, dine, cinsiyete, cinsel yönelime, cinsel kimliğe ve tahammülsüzlüğü teşvik edebilecek diğer grup özelliklerine gereksiz göndermeler yapmaktan kaçınmalı;
- ayrımcılık ve olumsuz kalıpyargıların neden olduğu zararlar konusunda bilinç oluşturmali;
- farklı gruplar hakkında haberler vermeli ve bu grupların üyelerine, daha iyi anlaşılmasını teşvik edecek şekilde konuşma ve seslerini duyurma imkânı sağlamalı; haberlerde bu grupların bakış açılarını da yansıtmalı;
- medyanın eşitliği desteklemekte oynayabileceği rol ve olumsuz kalıpyargılardan sakınma gerekliliği hakkında bilinç oluşturan profesyonel gelişim programları uygulamalıdır.⁶⁸

Kamu hizmeti yayıncıları, bireylere ve gruplara yönelik olumsuz kalıpyargılardan kaçınma yükümlülüğü altında olmalı ve gruplar arasında karşılıklı anlayışı desteklemeleri, farklı toplumların ve karşı karşıya oldukları sorunların daha iyi anlaşılmasının sağlanmasını teşvik etmelidir.

⁶⁷ Camden Prensiplerinin 6. maddesi temel alınmıştır.

⁶⁸ Camden Prensiplerinin 9. maddesi temel alınmıştır. Ayrıca bkz. ARTICLE 19, "Getting the facts right: Reporting ethnicity and religion [Olguları doğru sunmak: Etnisite ve din hakkında haber yapmak], Mayıs 2012.

Özdenetim sistemleriyle sağlanabilecek çözümlerde, ifade özgürlüğü ve eşitlik haklarını korumak için, düzeltme veya cevap hakkının güvence altına alınması gerekir. Bu güvence, bir kitle iletişim aracının yanlış bilgi yayması durumunda, kişiye, o medya organından düzeltme yayımlamasını talep etme imkânı vermelidir.

Dijital platformlar

Nefret söyleminin tespitinde ve nefret söylemine yanıt verilmesinde internet araçlarının rolüne gitgide daha fazla dikkat edilmektedir.

Aralarında yer sağlayıcılar, internet servis sağlayıcıları, arama motorları ve sosyal medya platformlarının da bulunduğu internet araçları, kişilerin internet üzerinden bilgiye erişmesinde hayati bir rol oynamaktadırlar. Bunlar büyük ölçüde farklı yargı yetkisi alanları arasında faaliyet gösteren ve içeriğin yaratılması veya değiştirilmesinden ziyade kullanıcıların iletişimini kolaylaştırmaya dönük olarak çalışan şirketlerdir. Ancak bu şirketlerin içerik konusunda moderasyon yapması yönündeki çağrılar gitgide artmaktadır. Bu, kimi durumlarda devlet düzenlemelerinin doğrudan müdahalesini, kimi durumlarda ise araçların kanuna aykırı olduğu iddia edilen içerikleri takip etmesini ve kaldırmasını zorunlu kılan hukuki sorumluluk rejimlerinin kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu etkenler, araçların içerik moderasyonu yapma biçimini de etkilemektedir.

Araçlar, hizmetlerinin kullanımına dair koşullar belirlemek üzere gönüllü girişimlerde de bulunmakta, belirli durumlarda moderatör rolünü kendileri üstlenmektedirler. Kimi zaman, ‘topluluk standartları’ veya ‘kılavuz ilkeler’ gibi, sözleşmeyi daha az çağrıştıracak şekilde formüle edilen bu ‘hükümler ve koşullar’, kısıtladıkları ifade türleri itibarıyla farklılıklar gösterebilir de birçoğu nefret söylemine veya nefret söyleminin türevlerine dair yasaklar içermektedir. Moderasyon konusundaki yaklaşımlar, moderasyon süreçlerinin şeffaflık dereceleri ve moderasyon kararına itiraz için iç mekanizmaların varlığı açısından ciddi farklılıklar söz konusudur.

Araçların nefret söylemi içeriğini kaldırma eğilimini güçlendiren birçok etken olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları:

- Araçların politikalarını, faaliyette bulunmak veya faaliyetlerini genişletmek istedikleri birden fazla yargı yetkisi alanının, çoğu ifade özgürlüğü konusundaki uluslararası standartlarla uyumlu olmayan ve sıklıkla parçalı standartların veya bir en küçük ortak payda standardının uygulanması sonucunu doğuran ulusal yasalarına uygun hâle getirmeleri yönündeki baskılar;

- Nefret söylemi konusundaki endişelerden ötürü, devletler ve kimi zaman da kamuoyu ile işbirliği yapmaları yönündeki baskıyla bağlantılı olarak, zorlayıcı ve daha maliyetli düzenleme biçimlerinden sakınabilmek için, özdenetim yoluyla içerik moderasyonuna yönelme;
- Nefret söylemi iddialarıyla ilişkilendirilmek istemeyen reklam verenlerden veya diğer gelir kaynaklarından gelen ticari baskılara cevap verme.

Aracıların, nefret söylemi de dâhil olmak üzere içeriğin moderasyonundaki rolüne dair endişeler arasında özellikle şunlar öne çıkmaktadır:

- İfade özgürlüğünü korumaya dönük önlemlerin yetersiz olması: Birçok aracının koyduğu hükümler ve şartların ifadeyi kısıtlama konusundaki yelpazesi, devletlerin uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde kısıtlamalarına izin verileden çok daha geniştir. Dikkate değer derecede geniş bir kapsamı olan ‘özel sansür’, tüm insan haklarının desteklenmesine ve korunmasına yönelik ahlaki ve sosyal sorumluluklar açısından soru işaretleri yaratmaktadır. Aracıları, bu sorumlulukları ciddiye alma konusunda teşvik etmeye yönelik girişimlerde, ifade özgürlüğü hakkına dair endişeler genellikle gözden kaçırılmaktadır. Dahası, öncelikli motivasyonu kâr etmek olan işletmelerin, rekabet içindeki hak ve çıkarları nesnel bir şekilde muhakeme edip edemeyeceğine dair ciddi şüpheler vardır.
- Aracıların içerik kaldırma konusundaki karar alma sürecinin şeffaflık ve hesap verebilirlik özelliği taşınamaması: Buna, içeriğin nasıl işaretlenip kaldırıldığı, örneğin içerik moderasyonunun otomatik olup olmadığı, değilse moderatörlere ne tür bir eğitim ve destek verildiği de dâhildir. Birçok aracı, devletler veya işletmelerin talebi üzerine yaptıkları kaldırma işlemlerinin aksine, kendi inisiyatifleriyle kaldırdıkları içerikler hakkında bilgi yayımlamakta ve bu durum, aracıların özel sansür konusundaki tutumuna dair herhangi bir analiz veya değerlendirme yapılmasının önünde ciddi engeller oluşturmaktadır.
- İçeriğin kaldırılması konusunda usul güvencelerinin ve etkili bir yasal çözüme erişimin bulunmaması veya aracılar tarafından başka yaptırımların dayatılması: Devletlerin, kanunen zorunlu kılamayacakları içerik kaldırma taleplerinde bulunmak veya bu açıdan sahip oldukları zorlama gücünü sınırlayan usule dair güvencelerin etrafından dolanmak için, raporlama mekanizmaları veya özel şirketler üzerindeki nüfuzlarını kullanabileceklerine dair endişeler bulunmaktadır. İçeriğin denetiminin devletten aracılar aktarılması, kullanıcıları kendilerine yönelik yaptırımlara itiraz etme veya bunlara karşı içeriği savunma imkânından mahrum etmektedir.

Son yıllarda, kullanıcılara yasadışı olduğunu veya aracının hizmet kullanım şartlarını ihlal ettiğini düşündükleri içeriklerin kaldırılması için bildirimde bulunma imkânı veren birçok yeni yöntem geliştirildi, ancak kullanıcıları içeriklerin haksız veya gerekçesiz şekilde kaldırılmasına karşı koruyacak benzer ilerlemeler olmadı. Araçlar tarafından uygulanan, örneğin hesapların askıya alınması veya kapatılması gibi diğer yaptırımlarda ise, uyarı veya bunlara itiraz etme ya da çözüm yoluna gitme imkânı ancak nadiren söz konusu olmaktadır.

- İçerik kaldırmanın, azınlıktaki veya muhalif görüşleri olan kullanıcıları orantısız şekilde etkilemesi: Birçok aracının moderasyon modeli kullanıcı ihbarlarına dayandığından, azınlıkta olan veya muhalif nitelik taşıyan görüşler daha fazla ihbara konu olabilmekte, bu yüzden kaldırılma tehlikesiyle daha fazla karşı karşıya kalabilmektedir. Dolayısıyla, zaten nefret söylemine hedef olan internet kullanıcıları, bir de ihbar araçlarıyla kasıtlı olarak hedef alınabilmekte ve bu kişilerin hesapları içerik kaldırma ve yaptırımlara orantısız şekilde maruz kalabilmektedir. Bu durum, içerik ihbarında bulunan birçok internet kullanıcısının, yasadışı ve zararlı içerikler ile, sırf kendi önyargıları nedeniyle kaldırtmak istedikleri içerikler arasında ayırım yapamadıklarına veya yapmak istemediklerine işaret etmektedir.

Hrant Dink Vakfı, araçları, Ruggie Prensipleri doğrultusunda, insan haklarını destekleme ve koruma konusunda taşıdıkları sosyal ve ahlaki sorumlulukları ciddiye almaya teşvik eder.⁶⁹

Hem bu çerçevede, hem de gönüllü özdenetim gereği, araçları

- hüküm ve şartlarında, ifade özgürlüğü hakkı ile eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakkı da dâhil olmak üzere, insan haklarını destekleme ve koruma konusuna, güçlü bir şekilde ifade edilmiş bir taahhülle yer vermeye;
- bir sosyal medya hesabını açmak veya açık tutmak için ‘gerçek isim’ kullanmayı veya kimlik belgesi ibraz etmeyi zorunlu kılmayarak, kullanıcıların kimliğini gizli tutma hakkını güvence altına almaya;
- kullanıcıların ne tür içeriklerin kısıtlamaya tabi olabileceğini anlayabilmeleri için, içeriğe dayalı her türlü kısıtlamayı, hüküm ve şartlarında açık ve anlaşılır bir şekilde belirtmeye;
- içeriğin kaldırılması ve hesabın askıya alınması da dâhil olmak üzere, kullanıcılara yaptırım uygulanan her türlü sürecin, hüküm ve şartlarda açık ve ayrıntılı şekilde yer vermeye;

⁶⁹ Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu, BM İnsan Hakları Konseyi, iş idaresi konusunda ‘Kılavuz İlkeler’i kabul ediyor ama kurbanlar hâlen etkili çözümler bekliyor (17 Haziran 2011).

- nefret söylemi söz konusu olduğunda ilk tepki olarak içeriği kaldırmak yerine, kullanıcıların nefret söylemine cevap verebilecekleri ve itiraz edebilecekleri şekilde güçlendirilmelerini sağlayacak –ifade özgürlüğü, eşitlik, ayrımcılığa uğramama haklarının önemine dair bilinci yükseltmek gibi– mekanizmalar oluşturmaya;
- kullanıcılardan, belirli bir içerik hakkında şikâyette bulunurken yeterli bilgi sunmalarını, şikâyette (i) söz konusu içeriğin, (ii) içeriğin kaldırılmasını isteme gerekçelerinin, (iii) kendileriyle ilgili bilgilerin ve (iv) iyi niyet beyanının da yer almasını talep etmeye;
- hükümleri ve şartları ihlal eden kullanıcılara yönelik yaptırımların uygulanmasında, iddia edilen ihlalin yol açtığı zararı ve kullanıcının platformdaki önceki davranışlarını da dikkate alarak, orantılılığı sağlamaya ve platforma üyeliğin askıya alınmasının ancak son çare olarak uygulamaya;
- kullanıcılara, paylaştığı içeriğe karşı yapılan şikâyetler hakkında yeterince ayrıntılı şekilde ön bildirimde bulunmaya ve yaptırımların uygulanmasından önce, şikâyete itirazda bulunma fırsatı vermeye; önceden bildirim yapılmaması durumunda ise, en azından, içeriğin kaldırılmasının ardından, bunun nedenleri ve söz konusu karara itiraz etmek için başvurulabilecek iç mekanizmalar konusunda bilgilerin yer aldığı bir bildirimde bulunmaya

davet ediyoruz.

Gruplar arası diyalog

Gruplar arasında anlamlı bir iletişimin bulunmaması ve buna kaynaklık eden tecrit ve soyutlanmışlık, sıklıkla, gruplar arası gerilimlerin ciddi etkenleri arasında sayılmaktadır. Bu tür gerilimlerde nefret söylemi daha yaygın, şiddete, saldırganlığa veya ayrımcılığa tahrik daha olasıdır.

Farklı gruplar, özellikle de farklı din veya inançlardan topluluklar arasında sürekli ve etkili bir diyalog olması, aradaki gerilimleri veya birbirine yönelik şüpheleri hafifleterek, etkili bir önlem işlevi görebilir. Bu, geçmişte, gruplar arasında şiddet veya ayrımcılık olaylarının tahrikine veya vuku bulmasına varan gerilimlerin yaşanmış olduğu durumlarda özellikle etkili olabilir. Diğer yandan, diyalogun etkili olabilmesi için simgesel değil hakiki bir görüş alışverişinin yapılabileceği alanlar açması, farklılıkların ve anlaşmazlıkların tartışılmasına imkân vermesi gerekir. Diyalog aynı zamanda kapsayıcı olmalı, toplumların temsilinin ‘geleneksel’ liderlerin ötesine geçmesine izin vermelidir.

Ayrıca, toplumlar arasında, örneğin spor veya kültür alanında, ya da her iki tarafı da ilgilendiren pratik meseleleri ele almak üzere tasarlanmış gayriresmî alışverişler de, güven ve ilişki tesis etmede önemli rol oynayabilir. Gruplar arası diyalog ve iletişim inisiyatifleri, devletten açık destek aldıklarında daha da etkili olabilirler.

Resmî ya da gayriresmî 'diyaloglar' dışında, farklı toplumların temsilcileri, özellikle de dinî liderler ve diğer toplum liderleri, tahammülsüzlüğe ve ayrımcılığa karşı seslerini yükseltmelerine imkân verecek güçle donatılmalıdır. Bu, tahammülsüzlüğün ve ayrımcılığın savunucularının kendilerini belirli toplum veya çıkar gruplarının temsilcileri olarak sundukları veya bunlar adına hareket ettiklerini iddia ettikleri durumlarda özellikle önemlidir. Dinî liderler ve cemaat önderleri bu temsiliyet iddialarını reddetmekle kalmamalı, aynı zamanda bu tür kişilere güçlü bir şekilde meydan okuyup ikna edici bir karşı söylem sunmalıdırlar.

© HRANT DİNK VAKFI YAYINLARI, 2022

aS.u.lis DİL
DİYALOG
DEMOKRASİ
LABORATUVARI

görüş ve önerileriniz için:

